

Confession in Online Criminal Proceedings (A Comparative Study of Iran, Jordan, the UAE and Saudi Arabia)

Ruhollah Akrami

Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran
khoroushi@gmail.com

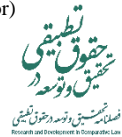

Zargham Naraei

PhD Student, Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran (Corresponding Author)
Zarqam.narehei@gmail.com

Received: 2025-01-18

Accepted: ۲۰۲۵-۰۰-۱۰

Abstract

The use of new technologies in criminal proceedings has expanded in recent years, especially after the outbreak of the coronavirus. Therefore, due to the rapid advancement of new technologies and the slow pace of legislation through the legislature, and the fact that the rulings and principles are stipulated in the main laws, countries have moved towards adopting regulations and directives. Even the UAE, which recently revised its federal law on electronic proceedings, has not established separate regulations from traditional proceedings in terms of the principles and rulings governing proceedings. In this regard, Jordan uses modern technologies with a maximalist approach and without restrictions in the stages of prosecution, investigation, and proceeding.

Journal of Research and Development
in Comparative Law

Iranian Law and Legal Research
Institute

Vol. 8 | No. ۲۸ | Autumn 2025
(Original Article)

www.jcl.illrc.ac.ir

DOI:

10.22034/law.2024.2036664.1423

Iran, Jordan, and Saudi Arabia have also attempted to regulate how online hearings are held by adopting directives and guidelines. The UAE has also begun implementing electronic hearings by adopting the Criminal Procedure Code of 2022. However, the possibility of using online proceedings raises important challenges, including whether a confession made during an online hearing can be used as the basis for a judgment. If a judge renders a guilty judgment based on such a confession, is this conviction equivalent to a judgment issued in an in-person trial. In this paper, while stating that Article 659 of the Criminal Procedure Code does not permit the holding of an online criminal trial, it is maintained that, using a descriptive-analytical method, that from a jurisprudential and legal perspective, there is no obstacle to issuing a judgment based on a confession obtained from an online trial. Finally, due to the metadata shortcomings and challenges such as the judge's insufficient capacity to fully observe the defendant's body language, network security weaknesses and hardware and software defects etc., it is suggested that the scope of the use of online proceedings be subject to the consent of the litigants and limited to specific and less important crimes, so that in the coming years, with the further development of hardware and software infrastructure, its scope can be expanded.

Keywords: new technologies, online proceedings, confession, electronic proceedings, electronic evidence.

جایگاه اقرار در دادرسی کیفری بر خط (مطالعه تطبیقی ایران، اردن، امارات و عربستان)

استاد گروه حقوق جزا و جرمشناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم،

ایران

r.akrami@qom.ac.ir

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرمشناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه

قم، قم، ایران (نویسنده مسئول)

Zarqam.narehei@gmail.com

روح الله اکرمی

زرغام نره ئی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی

پژوهشکده حقوق و قانون ایران

دوره ۸ | شماره ۲۸ | پاییز ۱۴۰۴

(مقاله پژوهشی)

www.jcl.illrc.ac.ir

DOI:

10.22034/law.2025.2051061.1597

چکیده

استفاده از فناوری‌های نوین در دادرسی کیفری، در سال‌های اخیر و خاصه بعد از شیوع ویروس کرونا توسعه بیشتری پیدا کرده است. از این‌رو، به دلیل پیشرفت سریع فناوری‌های نوین و کندی قانون‌گذاری از طریق قوه مقننه و اینکه احکام و اصول در قوانین اصلی مقرر شده، کشورها به سمت تصویب آیین‌نامه و دستورالعمل حرکت کرده‌اند. حتی امارات هم که اخیراً در قانون فدرال خود مقررات دادرسی الکترونیک را تنقیح نموده، از حیث اصول و احکام حاکم بر دادرسی، مقررات مجزایی نسبت به دادرسی سنتی وضع نکرده است. در همین راستا، اردن با رویکرد حداکثری و بدون محدودیت در مراحل تعقیب، تحقیق و دادرسی، از فناوری‌های نوین بهره می‌گیرد.

ایران، اردن و عربستان نیز با تصویب دستورالعمل و راهنما تلاش نموده‌اند نحوه‌ی برگزاری جلسات دادرسی برخط را مقررات‌گذاری کنند. امارات نیز در حال حاضر با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۲۰۲۲، دادرسی الکترونیک را اجرا می‌کند. با این حال، امکان استفاده از دادرسی برخط موجب طرح چالش‌های مهمی می‌شود؛ از جمله آنکه، آیا اقرار در جلسه دادرسی برخط می‌تواند مبنای صدور حکم قرار گیرد؟ اگر قاضی مبتنی بر چنین اقراری حکم به محکومیت صادر کند، آیا این محکومیت، همسنگ با حکمی است که در دادرسی حضوری صادر می‌شود؟ در این مقاله، ضمن بیان این نکته که از ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری نمی‌توان جواز برگزاری رسیدگی کیفری برخط را استخراج کرد؛ به روش توصیفی-تحلیلی، بیان گردید که از نظر فقهی و حقوقی مانعی جهت صدور حکم بر مبنای اقرار به دست آمده از دادرسی برخط وجود ندارد. منتهای مراتب، به جهت ایرادات و چالش‌های فرامتنی مانند عدم تسلط قاضی بر زبان بدن متهم، ضعف‌های امنیت شبکه، نقص‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و ... پیشنهاد می‌شود دامنه استفاده از دادرسی برخط منوط به رضایت اصحاب دعوی و محدود به جرایم خاص و با اهمیت کمتر، شود تا در سال‌های آتی با توسعه زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری بتوان دامنه استفاده از آن را گسترده‌تر کرد.

کلیدواژه‌ها: فناوری‌های نوین، دادرسی برخط، اقرار، دادرسی الکترونیک، دلیل الکترونیک.

مقدمه

پیشرفت و گسترش استفاده از فناوری‌های نوین تأثیر شگرفی بر زندگی مردم گذاشته است (Laudon & Laudon, 2012). نظام حقوقی نیز از این امر مستثنی نبوده و از جمله می‌توان به برگزاری جلسات دادرسی بر خط (آنلاین) با استفاده از برنامه‌های رایانه‌ای اشاره کرد. به نحوی که بعد از پاندمی کرونا، سرعت استفاده از فناوری‌های نوین شتاب بیشتری گرفت و نظام قضایی نیز ناگزیر از وضع مقرراتی در خصوص چگونگی بکارگیری ابزارهای الکترونیک شد. هرچند، در سال‌های دورتر نیز در برخی اسناد بین‌المللی به امکان استفاده از ابزارهای الکترونیک اشاره شده بود. از جمله می‌توان به بند ۲ ماده ۶۹ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (۱۹۹۸) در تجویز شهادت از راه دور^۱ و یا بند ۱۸ از ماده ۱۸ کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان‌یافته فراملی سازمان ملل متحد (۲۰۰۰) در به رسمیت شناختن استفاده از ویدیو کنفرانس اشاره کرد.

در هر حال، غیرقابل انکار است که استفاده از فناوری‌های نوین در دادرسی کیفری دارای مزایایی مانند امکان اخذ مستندات از راه دور، تصمیم‌گیری سریع‌تر، کاهش هزینه‌های دادرسی و ... است (Rudnev & Pechegin, 2019, p. 328)؛ اما، در عین حال، استفاده از چنین ابزاری در کنار توسعه هوش مصنوعی^۲ با چالش‌هایی مانند مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، امکان هک شدن، قطعی و کندی اینترنت، سرقت و افشای اطلاعات و ... نیز همراه است. در این میان، یکی از چالش‌های اجتناب‌ناپذیر، عدم برقراری ارتباط چهره به چهره بین اصحاب دعوی و قاضی پرونده است. چنین ارتباطی به خصوص در پرونده‌های کیفری در ارزیابی و سنجش رفتار و حالت چهره متهم بسیار حائز اهمیت است. چه اینکه، در سیستم دلایل معنوی، بخشی از اقناع وجدانی قاضی حاصل همین ارتباط‌های حضوری است.

^۱ «... دیوان همچنین می‌تواند اجازه دهد که شهادت شهرد به موجب این اساسنامه و مطابق آیین دادرسی کیفری و ادله اثبات دعوی، شفاهاً و یا از طریق ضبط نوار ویدیویی یا صوتی و نیز به صورت ارائه مدارک یا رونوشت کتبی ادا شود.»

^۲ Artificial intelligence.

در سیستم دلایل قانونی نیز گرچه ادله اثبات موضوعیت دارد اما ممکن است در تحقق شرایط قانونی دلیل، شبهه و تردید ایجاد شود. به عنوان نمونه، در خصوص اقرار که موضوع پژوهش حاضر است، از یک سو، قطع صدا و تصویر، بریده بریده شدن صدا و از سوی دیگر، عدم تسلط قاضی بر بدن متهم و عدم ارتباط فیزیکی و زبانی نزدیک (مانند لحن صدا و تغییر حالات چهره و ...) می‌تواند بر ذهنیت و تصمیم قاضی اثرگذار باشد. منصرف از موارد مذکور که پرسش چالش‌های اقرار در بستر استفاده از فناوری‌های نوین را پاسخ می‌دهد و ناظر به موارد فنی، امکانات اجرایی و حالات روانی است؛ پرسش اصلی و پیشینی آن است که آیا در جرایم کیفری و خاصه در حدود با لحاظ لزوم «عندالامام» یا «عندالحاکم» بودن، اقرار برخط قابل پذیرش است؟ به علاوه، با توجه به اینکه، اقرار برخط، در هر حال با استفاده از نرم‌افزارهای رایانه‌ای و در قالب داده پیام، ارسال، پردازش و دریافت می‌شود آیا می‌توان به آن وصف اقرار سنتی را داد یا نه، باید در قالب ادله اثبات الکترونیک به تحلیل آن پرداخت؟

در این پژوهش، تلاش شده ضمن ارائه پاسخ به پرسش‌های مطروح و تحلیل موضع نظام کیفری ایران، رویکرد برخی از کشورهای مسلمان در استفاده از ابزارهای الکترونیک جهت برگزاری دادرسی برخط نیز بررسی شود. به این ترتیب که در ابتدا مقررات‌گذاری‌های صورت‌گرفته در کشورهای اردن، امارات، عربستان و ایران مطالعه شده و سپس با دیدگاه فقهی و حقوقی موقعیت چنین اقراری تحلیل شده تا بتوان به نحو شایسته‌تری رسالت نظام عدالت کیفری را در اعتباربخشی به اصول دادرسی منصفانه، برقراری عدالت و تضمین حقوق دفاعی متهم را محقق نمود.

۱ - مفهوم دادرسی برخط و موضع کشورهای مورد مطالعه نسبت به اقرار برخط

در این بخش ابتدا قلمرو پژوهش با تعریف اصطلاحات «دادرسی کیفری» و «دادرسی برخط» تعیین و سپس، رویکرد کشورهای اردن، امارات، عربستان و ایران در حوزه مقررات‌گذاری در زمینه برگزاری دادرسی کیفری برخط بررسی شده است.

۱-۱- مفهوم‌شناسی

به منظور طراحی چهارچوب بحث، ناگزیریم «دادرسی کیفری» و عناوینی که در قلمرو «دادرسی برخط» مطرح می‌شود را تعریف کنیم. در این پژوهش، دادرسی کیفری در نظام دادرسی مختلط که مراحل تحقیق و محاکمه از یکدیگر تفکیک شده، مطمح نظر است. به این معنا، سیر دادرسی «از مراحل کشف، تعقیب، تحقیق، محاکمه و اجرای حکم» تشکیل شده است (خالقی، ۱۳۹۵: ۲۵). بنابراین، مقصود از دادرسی همین مفهوم عام است که بدان اشاره شد و هر کجا معنای اخص آن، به عنوان نمونه مرحله تحقیق، مدنظر باشد، بر آن تصریح شده است.

از سوی دیگر، در قلمرو «دادرسی برخط» با گونه‌های متفاوتی از الفاظ تعیینی مواجه هستیم. برخی از عنوان «محاکمه از راه دور»^۱ استفاده کرده‌اند و بیان داشته‌اند محاکمه از راه دور به معنای انجام محاکمه طبق شرایط قانونی و آیین دادرسی کیفری از طرفین پرونده کیفری است، به نحوی که مرجع قضایی با استفاده از وسایل ارتباط الکترونیکی در محل استقرار خود باقی می‌ماند (عبدالمجید مصبح، ۲۰۲۳: ۳۸۷). در این میان، در پژوهش‌هایی که به زبان فارسی انجام شده استفاده از «دادرسی الکترونیک» شیوع بیشتری یافته و در همین راستا به «بهره‌برداری از ابزارها و روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرآیند دادرسی، از تسلیم دادخواست و شکوائیه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و دلایل و صدور رأی و اجرای آن» دادرسی الکترونیکی گفته شده است (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۳۱). برخی نیز از عنوان «دادرسی مجازی» بهره گرفته‌اند (شهبازی نیا و عبداللهی، ۱۳۸۹: ۳۹). نویسندگان عرب نیز از عناوینی مانند «تقنیه الاتصال عن بعد» (Mustafa Mahmoud Saleh et al, 2021, p. 67) یا «الکترونیه التقاضی عبر الوسائل الکترونیه»، «التقاضی عن بعد» و «استخدام الوسائل التكنولوجیه الحدیثه داخل قصور و صروح العداله» (عبدالمنعم الصیاد، ۲۰۲۳: ۴۹۵) استفاده کرده‌اند.

^۱ Remote Trial.

منصرف از الفاظ تخصیصی مذکور، فصل مشترک این تعاریف «استفاده از ابزارهای الکترونیک» مانند تبلت، تلفن همراه، لپ تاپ و ... و بهره‌گیری از «فناوری‌های نوین رایانه‌ای و اینترنتی» است. به علاوه، آنلاین یا برخط^۱ در فرهنگ لغات تخصصی رایانه و اینترنت بدین نحو تعریف شده: «مربوط به یک کاربر، یک فایل یا رایانه‌ای است که در حال حاضر به یک سرور وصل شده و متصل به اینترنت است.» (C.Rigdon, 2016, p. 858) بنابراین، دامنه پژوهش حاضر محدود به حالتی است که با استفاده از ابزارها و فناوری‌های نوین، به صورت برخط و هم‌زمان صدا و تصویر افراد حاضر در دادرسی مخابره و شنیده شود. لذا، مواردی مانند ضبط صدا و تصویر افراد (ولو چند دقیقه قبل از برگزاری جلسه دادرسی) و پخش آن نزد مقام قضایی، خارج از محدوده موضوع این پژوهش است. از همین رو، برخی ضمن تفکیک بین اقراری که به صورت برخط از طریق ویدئو کنفرانس انجام می‌شود و اقراری که به صورت ضبط‌شده در فضای مجازی وجود دارد، بیان داشته‌اند که قسم نخست با توسعه‌ی مفهوم دادگاه، اقرار نزد قاضی و دادگاه محسوب شده، اما اعتبار قسم دوم در حد اماره قضایی است (بهرامی خوشکار و عسگری، ۱۴۰۰: ۱۴۲). ضمن موافقت با استدلال مذکور، در خصوص اقرار ضبط شده به نظر می‌رسد با توجه به ماده ۱۷۱ قانون مجازات اسلامی، چنین اقراری را باید دلیل مستقیم و نه اماره محسوب کرد. بنابراین، با تمسک به ماده ۱۶۲ قانون مجازات اسلامی و به صرف مضبوط بودن نمی‌توان قائل به فقد شرایط شرعی و قانونی شد.

۱-۲- رویکرد کشورهای اسلامی

کشورهای اردن، امارات، عربستان و ایران در چند سال اخیر تمایل بسیاری به برگزاری دادرسی کیفری به صورت برخط نشان داده‌اند. منتها هر کدام از این کشورها محدوده‌ای برای این موضوع تعیین و تلاش کرده‌اند با وضع مقرراتی حدود و ثغور آن را مشخص کنند.

^۱ Online.

۱-۲-۱- اردن

نظام قضایی اردن در سال ۲۰۱۸ با تصویب «آیین‌نامه استفاده از فناوری نوین در دادرسی کیفری شماره (۹۶)»^۱ گام بلندی در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین برداشت (الرمامنه، ۲۰۲۳: ۶۵۸). این آیین‌نامه در راستای پاراگراف ۲ ماده ۱۵۸ قانون آیین دادرسی کیفری اردن^۲ به تصویب رسیده است (Al-Zoubi, 2020, p. 112). ماده ۲ آیین‌نامه مذکور، وسایل فناوری نوین را به «وسایل ارتباطی دیداری و شنیداری نوینی که طبق مفاد آیین‌نامه برای انجام مراحل تحقیقات و دادرسی کیفری به کار گرفته می‌شود» تعریف کرده است.

در کشور اردن، استفاده از وسایل فناوری‌های نوین، در برخی موارد اجباری و در بیشتر موارد اختیاری است. از جمله آنکه طبق بند الف ماده ۶ آیین‌نامه فوق‌الذکر، چنانچه اظهارات قربانی در ارتباط با جرایم تعرض به ناموس باشد، استفاده از وسایل فناوری‌های نوین اجباری است؛ مگر اینکه استماع اظهارات قربانی، غیرممکن باشد. از دیگر سو، در مواردی مانند: درخواست طرفین دعوی از دادگاه و درخواست یکی از اعضای کنترل قضایی یا مرجع ذیصلاح از دادستان (بند الف ماده ۴ آیین‌نامه)، استفاده از وسایل فناوری‌های نوین اختیاری است. به علاوه، مرجع قضایی زمانی می‌تواند از وسایل فناوری‌های نوین استفاده کند که چنین استفاده‌ای باعث تصمیم‌گیری سریع و آسان در پرونده‌های کیفری و تحقق عدالت شود و یا اینکه موجب حفظ امنیت و آرامش اجتماعی گردد (بند ب ماده ۴ آیین‌نامه). دادستان و دادگاه می‌تواند از وسایل فناوری‌های نوین در مراحل تحقیقات و دادرسی از جمله در خصوص استماع شهادت شاهد مقیم خارج از حوزه قضایی دادگاه و دادسرا، استماع شهادت شاهد زندانی مقیم یکی از کانون‌های اصلاح و تربیت یا در هر مکانی که برای نگهداری دستگیرشدگان یا محکومین تعیین شده و یا در

^۱ The Jordanian Regulation of the Use of Means of Modern Technology in Criminal Procedures (No 96 of 2018).

^۲ نظام استخدام وسائل التقنیة الحدیثة فی الإجراءات الجزائیة رقم ۹۶ لسنة ۲۰۱۸.

^۳ The Jordanian Code of Criminal Procedures, as amended (No 9 of 1961) page 311 of the Official Gazette (No 1539) dated 16 March 1961.

شرایطی که حضور و بازجویی از متهم موجب خطر یا اخلال در نظم جلسه باشد، استفاده کنند (بند ب ماده ۶ آیین‌نامه).

زمانی که دادستان و دادگاه تصمیم به استفاده از وسایل فناوری‌های نوین بگیرند طبق ماده ۸ آیین‌نامه، مکلف به بررسی اثربخشی آن و احراز هویت شخص مورد نظر هستند. در ضمن، باید هر موضوعی که بر اراده متهم، شاهد و یا بزه‌دیده اثرگذار است، بررسی شود تا بدین وسیله صحت تحقیق و محاکمه تضمین شود. وسایل فناوری‌های نوین در دادگاه‌ها، اداره‌های دادستانی، مراکز اصلاح و تربیت و هر مکان دیگری که برای نگهداری افراد دستگیر شده یا محکوم اختصاص داده می‌شود، مورد استفاده قرار می‌گیرد (بند الف ماده ۳ آیین‌نامه). با این وصف، از وسایل فناوری‌های نوین فقط در مکان‌هایی که در آیین‌نامه ذکر شده، می‌توان استفاده کرد.

مضاف بر این، از فناوری‌های نوین می‌توان برای اجرای دستورها و معاضدت‌های قضایی با کشورهای خارجی استفاده کرد. البته منوط به اینکه با کشورهای خارجی توافق‌نامه‌های دوجانبه یا جمعی منعقد شده باشد (ماده ۱۱ آیین‌نامه). با این حال، چنین امری می‌تواند موجب ایجاد برخی چالش‌های حقوقی مانند تعیین قانون حاکم مربوط به شهادت بین حوزه‌های قضایی مختلف شود. چندان که دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد^۱ نیز ابهاماتی را در این خصوص طرح کرده مانند اینکه آیا قضات باید در هر دو طرف کنفرانس ویدئویی حاضر باشند یا خیر تا بدین وسیله قوانین آنان در ارتباط با اخذ شهادت اعمال شود.^۲

به علاوه، در اردن اصول دادرسی متمایزی در خصوص رسیدگی‌های قضایی مبتنی بر استفاده از فناوری‌های نوین وجود ندارد؛ از این رو، رسیدگی مبتنی بر همان اصول

^۱ United Nations Office on Drugs and Crime.

^۲ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 'The technical and legal obstacles to the use of videoconferencing' (2010) CTOC/COP/2010/CRP.2, Fifth session, Vienna, Para. 17.

این گزارش در لینک زیر قابل دسترس است:

دادرسی سنتی است که از جمله می‌توان به اصل حضور طرفین دعوی در تمام مراحل دادرسی، علنی بودن رسیدگی، ثبت و ضبط مراحل دادرسی اشاره کرد (Ehjelah & Bani, 2023, p. 219). اقتضای اصل حضور طرفین دعوی در مراحل دادرسی آن است که اصحاب دعوی بدون هیچ محدودیتی می‌توانند در مراحل دادرسی حضور داشته باشند؛ مگر آنکه حضور آنان موجب اخلال در برگزاری جلسه دادرسی شود یا آنکه در جرایم خاص، امکان حضور وکیل از جانب متهم وجود داشته باشد.

مواد ۵ و ۷ آیین‌نامه ضمن شناسایی حق حضور در جلسه رسیدگی، مواردی را احصا کرده که متهم باید شخصاً در جلسه دادرسی مبتنی بر استفاده از فناوری‌های نوین حاضر شود. اولین مورد مربوط به زمانی است که دادستان می‌خواهد نسبت به بازجویی از متهم اقدام کند. در این شرایط چنانچه متهم درخواست دادستان مبنی بر بازجویی برخط را رد کند و خواستار بازجویی حضوری شود، دادستان در پذیرش یا رد درخواست متهم مخیر است. منتهای مراتب اگر درخواست متهم را رد کند، این تصمیم قابل تجدیدنظر از طریق دادستان کل کشور است (بند الف ۲ ماده ۷ آیین‌نامه). چنانچه دادرسی نزد دادگاه در جریان باشد و متهم خواستار برگزاری دادرسی حضوری باشد، دادگاه در قبول یا رد درخواست متهم اختیار کامل دارد و در هر حال، تصمیم دادگاه در این خصوص قطعی و غیرقابل تجدیدنظر است (بند ب ماده ۷ آیین‌نامه). هم‌چنین، ماده ۱۷۱ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۹۶۱^۱ و بند سوم از اصل ۱۰۱ قانون اساسی اردن مصوب ۱۹۵۲^۲ جز در موارد رعایت اخلاق و نظم عمومی، بر اصل علنی بودن جلسات دادگاه تصریح کرده است. از این رو، در جلسات دادرسی که با استفاده از فناوری‌های نوین انجام می‌شود عموم مردم می‌توانند با اجازه دادگاه حق دسترسی و حضور داشته باشند.

^۱ The Jordanian Code of Criminal Procedures, as amended (No 9 of 1961).

قانون اصول المحاکمات الجزائیة الأردنی رقم (۹) لسنة (۱۹۶۱).

^۲ The Jordanian Constitution (1952).

الدستور الأردنی (۱۹۵۲).

طبق ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۹۶۱ اردن جلسات دادگاه باید از سوی منشی ثبت و ضبط و به امضای مقامات قضایی و اصحاب دعوی برسد. رعایت این تشریفات به درجه‌ای از اهمیت است که دادگاه تجدیدنظر اردن در یکی از تصمیمات خود اشاره می‌کند با عنایت به اینکه صورت جلسه دادگاه بدون امضای رئیس، هیئت قضات و منشی دادگاه تنظیم شده، باطل و بلااثر است (Al-Zoubi, 2020, p. 117). لذاست که بند ب ماده ۹ آیین‌نامه استفاده از فناوری نوین در دادرسی کیفری، بیان می‌دارد که وزارت دادگستری باید تمامی اقدامات لازم به منظور حفاظت و نگهداری از اطلاعاتی که در بستر فناوری‌های نوین فراهم می‌شود را انجام دهد؛ ضمن اینکه باید تلاش لازم به منظور حفظ محرمانگی و حفاظت از حریم خصوصی شاهد یا زندانی انجام شود (بند ب ماده ۱۰ آیین‌نامه). با عنایت به لزوم ثبت و ضبط صورت جلسات، بند ۲ ماده ۲۱۶ قانون آیین دادرسی کیفری امارات مصوب ۱۹۶۱ بیان داشته که چنانچه متهم اقرار به اتهام انتسابی کند، رئیس دادگاه دستور می‌دهد اقرار او ثبت شود و سپس دادگاه طبق همین اقرار، اقدام به صدور حکم می‌کند. با این وصف، در جلسات دادرسی برخط نیز اقرار متهم ثبت و ضبط می‌گردد و متعاقباً دادگاه وفق آن تصمیم می‌گیرد.

۱-۲-۲- امارات

ماده ۱ قانون فدرال امارات متحده عربی شماره (۵) مصوب سال ۲۰۱۷ راجع به استفاده از فناوری مخابراتی در آیین دادرسی کیفری^۱ در تعریف فناوری ارتباط از راه دور، بیان می‌کند: «مکالمه شنیداری و دیداری بین دو یا چند طرف که به طور مستقیم از طریق وسایل ارتباطی نوین بایکدیگر تماس می‌گیرند تا امکان حضور از راه دور داشته باشند.» هم‌چنین بند دیگر همین ماده، «رویه‌های کیفری در تحقیق جرایم، جمع‌آوری ادله، تحقیقات یا محاکمه از طریق استفاده از فناوری ارتباط از راه دور» را به عنوان «رویه‌های از راه دور» تعریف کرده است. متعاقباً در سال ۲۰۱۹ و در راستای قانون فدرال شماره (۳۵)

^۱ قانون اتحادی رقم (۵) لسنة ۲۰۱۷ فی شأن استخدام تقنیة الاتصال عن بُعد فی الإجراءات الجزائیة.

مصوب ۱۹۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری^۱، «مصوبه شماره ۲۵۹ وزیر دادگستری امارات راجع به راهنمای آیین دادرسی تنظیم دعاوی با استفاده از ابزارهای الکترونیکی و ارتباط از راه دور در آیین دادرسی کیفری»^۲ در روزنامه رسمی منتشر و ابلاغ شد. در این راهنما نیز تصریح شد که دادرسی از راه دور با استفاده از فناوری ارتباط از راه دور، در راستای دستیابی به حضور، علنی و محرمانه بودن تحقیقات، ارائه شکایت و ارزیابی اسناد، چه در تحقیقات مقدماتی و چه در مرحله محاکمه انجام می‌شود (Mustafa Mahmoud Saleh et al., 2021, p. 72).

قانون‌گذار امارات بدون هیچ محدودیتی استفاده از فناوری‌های نوین را در دادرسی کیفری (اعم از مراحل تعقیب، تحقیق و محاکمه) تجویز کرده است. چندان که در ماده ۱ قانون فدرال شماره (۵) مصوب ۲۰۱۷، «رویه‌های از راه دور» به رویه‌های کیفری اتخاذ شده در مرحله تحقیقات جنایی، جمع‌آوری ادله، تحقیق و محاکمه از طریق استفاده از فناوری ارتباط از راه دور تعریف شده بود. گزینش چنین رویکردی منجر شد که برخی حقوق‌دانان متعرض این موضوع شوند و بیان کنند که به‌کارگیری نامحدود از این شیوه دادرسی باید به نحوی باشد که ضمن ایجاد تعادل بین منافع عمومی و فردی، عادلانه بودن تحقیقات و محاکمات را تضمین کند. لذا، ایجاد محدودیت‌هایی در مراحل دادرسی و ایضاً مشروط شدن به رضایت طرفین دعوی ضروری است^۳ (Alkrisheh, 2020, p. 512). هرچند، سپردن دادرسی به رضایت طرفین ممکن است با نقد خصیصه آمره بودن قواعد دادرسی کیفری مواجه شود. اما باید در نظر داشت که در رویکردهای نوین دادرسی، سیاست‌گذاران به

۱. قانون اتحادی رقم (۳۵) لسنه ۱۹۹۲ باصدار قانون الإجراءات الجزائیة.

۲. قرار وزاری رقم ۲۵۹ صادر بتاريخ ۲۷/۳/۲۰۱۹م. فی شأن الدلیل الإجرائی لتنظیم التقاضی باستخدام الوسائل الالکترونیة والاتصال عن بعد فی الاجراءات الجزائیة.

۳. در ایران نیز رضایت طرفین ملاک برگزاری جلسه دادرسی حضوری نیست. در همین راستا، ماده ۲۴ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹، مقرر نموده «در صورت ضرورت یا درخواست مخاطب با تشخیص مقام قضائی، تحقیق یا رسیدگی با حضور در شعبه انجام می‌شود.»

دنبال ایجاد نهادهایی مانند تعلیق تعقیب، ترک تعقیب، قرارهایی قضایی مبتنی بر رضایت متهم و ... هستند^۱ تا دادرسی کیفری را به سوی مشارکتی شدن سوق دهند. به همین جهت سیاست‌گذاران کیفری در تلاش هستند، با بهره‌گیری از مزایای «توافقی/قراردادی شدن آیین دادرسی کیفری» (نیازپور، ۱۴۰۳: ۳۲)، بسترهایی برای پیاده‌سازی چنین رویکردی مهیا کنند.

منصرف از موضوع اخیر در رابطه با رضایت طرفین دعوی کیفری، در واقع، محل بحث منتقدین از این امر ناشی می‌شد که قانون‌گذار بدون ایجاد محدودیت در نوع جرایمی که می‌تواند در چهارچوب فناوری‌های نوین مورد تحقیق و محاکمه قرار گیرد، علی‌الاطلاق این امر را به مقامات قضایی و پلیسی سپرده بود. با این حال، در سال ۲۰۲۲ قانون‌گذار اماراتی با صدور قانون فدرال شماره (۳۸) راجع به قانون آیین دادرسی کیفری^۲ کلیه قوانین سابق که مخالف یا معارض با قانون اخیرالتصویب بود و ایضاً قانون شماره (۳۵) مصوب ۱۹۹۲ و قانون فدرال شماره (۵) در مورد استفاده از فناوری ارتباطات از راه دور را نسخ صریح نمود. به این ترتیب، باب پنجم قانون آیین دادرسی کیفری ۲۰۲۲ از مواد ۴۱۵ تا ۴۲۴ به استفاده از فناوری‌های الکترونیکی در دادرسی کیفری اختصاص پیدا کرد. علی‌رغم انتقاداتی که حقوق‌دانان در مورد اختیار تام دادگاه در برگزاری جلسه دادرسی از طریق فناوری‌های از راه دور داشتند، مجدد در آخرین اراده قانون‌گذار اماراتی، وفق ماده ۴۱۸ بیان شد که متهم می‌تواند درخواست دادرسی حضوری را مطرح کند و دادگاه حسب مصلحت می‌تواند چنین درخواستی را بپذیرد یا رد کند. در حال حاضر، جلسات دادرسی از طریق وبسایت وزارت دادگستری امارات انجام می‌شود.^۳ به علاوه، بند ۱ ماده ۱۶۶ قانون

۱. جلوه‌های چنین رویکردی را می‌توان در مواد ۷۹، ۸۱، ۸۲ بند چ ماده ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری ایران مشاهده کرد.

۲. مرسوم بقانون اتحادی رقم (۳۸) لسنة ۲۰۲۲ بإصدار قانون الإجراءات الجزائية
<https://uaelegislation.gov.ae/ar/legislations/1609>

۳. نشانی وبسایت وزارت دادگستری امارات:
<https://www.moj.gov.ae/ar/services/esystems/e-filing-system.aspx>

اخیرالذکر، اقرار متهم نزد دادگاه را مجوز صدور حکم دانسته بدون آنکه نیازی به استماع شهادت شهود باشد.

۱-۲-۳- عربستان

طبق ماده ۹ قانون نظام قضایی مصوب ۱۴۲۸ هـ.ق دادگاهها از حیث صلاحیت ذاتی به دیوان عالی کشور، دادگاههای تجدیدنظر، دادگاههای بدوی (مشمول بر دادگاههای عمومی و دادگاههای کیفری)، دادگاههای احوال شخصیه و دادگاههای تجاری و کار تقسیم می‌شوند.^۱ به علاوه، مهم‌ترین منبع قضا در کشور عربستان عمل بر اساس فقه حنبلی است که در سال ۱۹۱۸ میلادی شورای عالی قضایی بر عمل وفق مذهب حنبلی صحه گذاشت و کتب «شرح المنتهی و شرح الاقناع، شرح الزاد او الدلیل» را به عنوان مرجع تعیین کرد (محقق داماد، ۱۳۷۶: ۱۸۸). در کنار این منابع غیرمصوب، منابع مصوبی هم وجود دارد. توضیح آنکه، در نظام حقوقی عربستان ایده تفکیک قوا مورد توجه قرار نگرفته است و در وضع مقررات الزاماً باید تأیید پادشاه اخذ گردد. به همین جهت مقرره‌های مصوب هیئت وزیران تحت عنوان «النظام» شناخته می‌شود؛ بدین معنا که پس از تصویب هیئت وزیران، پادشاه نسبت به تنفیذ آن اقدام می‌کند (عالی‌پور و یکرنگی، ۱۳۹۵: ۶۶). بنابراین، با لحاظ این نظام وضع مقرر، و عدم پابندی به ایده تفکیک قوا در معنای کلاسیک آن، در هفتم ژوئن ۲۰۲۰ و در زمان همه‌گیری ویروس کرونا، وزارت دادگستری عربستان^۲، خدمات دادرسی الکترونیکی را در قالب وبسایت NAJIZ^۳ (ناجز) با تصویب راهنمای آیینی خدمات دادرسی الکترونیکی به اجرا گذاشت^۴ تا بدین وسیله،

^۱ نظام القضاء (moj.gov.sa)

^۲ Saudi Arabian Ministry of Justice (MoJ).

^۳ منصة ناجز (najiz.sa)

این وبسایت مشابه سامانه عدلیران است.

^۴ Saudi Procedural Guide for E- Litigation Service, 1441 AH

در نشانی زیر قابل دسترس است:

الدلیل الإجرائی لخدمة التقاضي الإلكتروني (moj.gov.sa)

اصحاب دعوی بتوانند بدون نیاز به مراجعه حضوری، برخی از فرایندهای دادرسی را به انجام برسانند.^۱ هرچند، پیش از راه اندازی خدمات دادرسی الکترونیکی، وزارت دادگستری به منظور تسهیل خدمات قضایی در حوزه امور تجاری و سرمایه گذاری، خدمات الکترونیکی متنوعی مانند تشکیل و مشاهده جزئیات پرونده را در دادگاه‌های تجاری مهیا کرده بود. راه اندازی پلتفرم Nafith^۲ جهت صدور سفته و انتقال الکترونیک اسناد مالکیت املاک و مستغلات از دیگر اقدامات گسترده وزارت دادگستری عربستان به منظور گسترش خدمات قضایی الکترونیک بوده است.

در عربستان سعودی، شبکه مناسبی از دادگاه‌های حقوقی و کیفری و سامانه‌های الکترونیکی شکل گرفته، به نحوی که این سیستم، ابزارهای پیشرفته‌ای برای نظارت بر پرونده‌ها و حضور در جلسات برخط را فراهم کرده است (Al-Shaibani, 2022, p. 65). در همین راستا، در مقدمه راهنمای آیینی خدمات دادرسی الکترونیکی، عنوان شده که خدمات دادرسی الکترونیکی، ضمانت‌های قضایی را حفظ و مطابق با ماهیت خدمات الکترونیک آنها را تضمین می‌کند.

با این حال، با توجه به ابتدای نظام کیفری عربستان بر فقه حنبلی، اقرار صورت گرفته در دادرسی برخط محل بحث است. در کتب حنبلی اقرار به «هو الاعتراف بالحق، مأخوذ من المقر، و هو المكان، كان المقر يجعل الحق فی موضعه» تعریف شده (البهوتی، ۱۹۹۶: ۷۲۸) و در نظام کیفری این کشور نیز اقرار قضایی از غیرقضایی تفکیک شده است.^۳ به نحوی که اقرار قضایی حجیت داشته و قاضی طبق آن اقدام به صدور حکم می‌کند (اکرمی، ۱۳۹۹ الف: ۳۵۰). هم‌چنین، در ماده ۱۰۸ نظام مراجعات شرعی مصوب ۱۴۳۵

۱. این راهنما در راستای بند ۱ ماده ۷۱ قانون سیستم قضایی، ماده ۷۲ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۷ قانون دادگاه‌های تجاری عربستان به تصویب رسیده است.

۲. نافذ | إصدار وإدارة السندات التنفيذية | سند لأمر (nafith.sa)

۳. نظام اثبات مصوب ۱۴۴۳ به عنوان یک مقرر و ویژه اختصاص به ادله اثبات مدنی و تجاری دارد و مواد ۱۴ الی ۱۹ با تقسیم اقرار قضایی و غیرقضایی، احکام ناظر بر آن را تعیین کرده است.

هـ.ق ۱، و بند ۱/۱۰۸ آیین‌نامه اجرایی نظام مرافعات شرعی مصوب ۱۴۳۵ هـ.ق^۲ اقرار قضایی تعریف شده است. (الحازمی، ۲۰۲۳: ۸۷۶)^۳ ووفق مقرره اخیرالذکر، اقرار قضایی «هو ما يحصل أمام الدائرة، أثناء السير فيها، متعلقاً بالواقعة المقر بها»^۴ است؛ حال، هر اقراری که فاقد یکی از شرایط مندرج در تعریف مذکور باشد، اقرار غیرقضایی تلقی می‌گردد (بند ۲/۱۰۸ آیین‌نامه اجرایی نظام مرافعات شرعی). ضمن اینکه، در آیین‌نامه اجرایی نظام مرافعات شرعی بیان شده که اولاً، اصل بر عدم تجزیه‌پذیری اقرار بوده است و ثانیاً، احکام اثبات شرعی در خصوص اقرار غیرقضایی جاری می‌گردد.

حال، با توجه به اینکه، مقررات حاکم بر رسیدگی‌های کیفری در نظام آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۴۳۵ هـ.ق^۵ و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب ۱۴۳۶ هـ.ق^۶ تعیین شده و به علاوه، در راهنمای خدمات الکترونیکی نیز تلاش شده تضمینات کافی برای حفظ حقوق دفاعی رعایت شود (چندان که در مقدمه‌ی راهنما، امکان مواجهه یا ارتباط چهره به چهره^۷ را به عنوان اصل اول در دادرسی الکترونیک، به رسمیت شناخته است)؛ بنابراین، به نظر می‌رسد، در خصوص اقرار صورت‌گرفته در پرونده‌های کیفری، دادرسی برخط حکم اقرار قضایی را داشته و وفق ماده ۱۶۱ نظام آیین دادرسی کیفری بعد از اقرار متهم، چنانچه دادگاه به صحت آن اطمینان پیدا کند و تشخیص دهد که نیازی به ادله دیگر نیست، باید بدان اکتفا کرده و در مورد پرونده تصمیم بگیرد.

^۱ نظام المرافعات الشرعية، در وبسایت زیر قابل دسترس است:

نظام المرافعات الشرعية (moj.gov.sa)

^۲ <https://laws.moj.gov.sa/legislation/> mQOfxDGw==٦VO٨fFbZm٣٠Im٠

^۳ «إقرار الخصم - عند الاستجواب أو دون استجوابه - حجة قاصرة عليه، ويجب أن يكون الإقرار حاصلاً أمام القضاء

أثناء السير في الدعوى المتعلقة بالواقعة المقر بها.»

^۴ اللوائح التنفيذية لنظام المرافعات الشرعية (moj.gov.sa)

^۵ نظام الإجراءات الجزائية (moj.gov.sa)

^۶ اللوائح التنفيذية لنظام الإجراءات الجزائية (moj.gov.sa)

^۷ تحقیق مبدأ المواجهه - Achieving the Face-to-Face Principle

۱-۲-۴- ایران

در ایران، موضوع سیستم مدیریت پرونده قضایی که بعدها در قالب دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و سامانه عدلیران^۱ متجلی شد، از سال ۱۳۸۱ و در راستای برگزاری دادگاه‌های الکترونیک مطرح شده بود (موسوی و مهاجری، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱: ۱۴). تا اینکه، در قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه مصوب ۱۳۸۹ تکالیفی برای دستگاه‌های اجرایی و از جمله قوه قضائیه مبنی بر توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات تعیین شد؛ که در این راستا می‌توان به قسمت (ز) از بند (۴) ماده ۲۱۱ قانون اخیرالذکر اشاره کرد. در سال ۱۳۹۲ و با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری و اختصاص فصل نهم این قانون به «دادرسی الکترونیکی» استفاده از فناوری‌های نوین شتاب بیشتری گرفت که از آن جمله می‌توان به دفاتر خدمات الکترونیک قضایی در راستای تبصره ۲ ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی مصوب ۱۳۹۳ اشاره کرد. به این ترتیب و با گسترش استفاده از سامانه عدلیران، تلاش شد امور ناظر به دادرسی از جمله ثبت شکایت، ابلاغ، اعتراض به آراء و ... در بستر سامانه مذکور متمرکز گردد. پس از سپری شدن چندین سال از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری، در نهایت در روزهای آخر اسفند ۱۳۹۹ دستورالعمل ناظر به ماده ۶۵۹ این قانون تحت عنوان «دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک» با لحاظ ماده ۶۶۳ صرفاً «به منظور تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت از شهود یا نظرات کارشناسی» به تصویب رئیس قوه قضائیه رسید. پس از اجرایی شدن این مقرره و در حال حاضر جلسات دادرسی در فضای اسکای روم^۲ برگزار می‌شود (خبرگزاری میزان، ۱۴۰۲). با امعان نظر به بند (ج) ماده ۱ دستورالعمل فوق‌الذکر، مرجع قضائی به شکل عام تعریف شده، به نحوی که «دادسراها، دادگاه‌های حقوقی و کیفری، دادگاه‌های تجدیدنظر، دیوان عالی کشور، دیوان عدالت اداری و شوراهای حل اختلاف^۳» را در برمی‌گیرد. جرایم کیفری

^۱ <https://adliran.ir/>

^۲ <https://www.skyroom.online/>

^۳ با تصویب قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲، باید دادگاه صلح را هم اضافه کرد.

نیز به طور علی‌الاطلاق از امکان تحقیق برخط برخوردار هستند. با وحدت ملاک از ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری و خاصه تبصره ۱ آن می‌توان بیان داشت حکم مقرر در تبصره ۲ ماده ۱۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری مبنی بر لزوم استماع اقرار از سوی قاضی را نمی‌توان منحصر در دادرسی حضوری نمود و با تضمین اصول بنیادین دادرسی، تمام آثار و احکام دادرسی حضوری بر دادرسی برخط نیز جاری است.

۲- موقعیت فقهی و حقوقی اقرار برخط

در این قسمت ضمن تفکیک بین موقعیت فقهی و حقوقی جایگاه اقرار در دادرسی برخط، اقوال و استدلال‌های مطروح در موافقت و مخالفت بررسی می‌شود تا در نهایت بتوان با ارزیابی آنها به جمع‌بندی رسید.

۲-۱- موقعیت فقهی

تمام علمای اسلام، اقرار را برای اثبات مقربه کافی دانسته‌اند (مرعشی، ۱۳۶۴: ۳۰). اما با توجه به اینکه، اقرار در بستر دادرسی برخط جزء مسائل مستحدث محسوب می‌شود طبعاً حکم صریحی در این خصوص وجود ندارد؛ لذا، ابتدائاً باید به چالش‌هایی که حول این بحث وجود دارد اشاره کرد تا متعاقباً بتوان به حکم مسئله رسید. توضیح آنکه، در کتب فقهی، منصرف از سایر شرایطی که برای صحت اقرار بیان شده، بر «عندالحاکم» یا «عندالامام» بودن تصریح شده است. از جمله می‌توان به روایت زیر اشاره کرد:

«و أمّا صحیحة الفضیل قال: سمعت أبا عبدالله علیه السلام یقول: من أقر علی نفسه عندالإمام بحق من حدود اللّٰه مرة واحدة حرّاً كان أو عبداً، أو حرة كانت أو أمة، فعلى الإمام أن یقم الحد للذی اقر به علی نفسه، کائناً من كان إلا الزانی المحصن، فأنه لا یرجمه إلا ان یشهد علیه أربعة شهدوا علیه ضربه الحد مائة جلدة ثم یرجمه» (تبریزی، ۱۳۸۷: ۵۱). در خصوص اقرار در حق الناس نزد امام نیز بیان شده که حد بر مقرر جاری نمی‌شود تا زمانی که صاحب حق حاضر شود و خواستار اجرای حد گردد.^۱ با عنایت به اینکه، قید

^۱ «و اما حقوق المسلمین فاذا أقر علی نفسه عند الامام بفریئه لم یحده حتی یحضر صاحب الفریئه أو ولیه، وإذا أقر بقتل رجل لم یقتله حتی یحضر اولیاء المقتول فیطالبوا بدم صاحبهم.» (همان).

«عندالحاکم» در دادرسی برخط می‌تواند حجیت چنین اقراری را زیر سوال ببرد؛ در زمان نگارش مقاله حاضر استفتائی به شرح زیر از مراجع عظام تقلید به عمل آمد:

به استناد «دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹ رئیس قوه قضاییه» امکان برگزاری جلسات دادگاه با استفاده از سامانه‌های الکترونیک وجود دارد؛ حال، چنانچه متهم در جلسه رسیدگی که با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک برگزار می‌گردد اقرار به ارتکاب جرم کند آیا این اقرار در جرایم حدی و تعزیری می‌تواند دلیل محسوب شده و منشأ صدور حکم محکومیت از جانب قاضی باشد؟

از میان مراجع عظام، برخی پاسخ ندادند و برخی نیز اعلام نمودند با توجه به اینکه، صرفاً سوالات عام فقهی از طریق وبسایت پاسخ داده می‌شود از پاسخگویی به سوالاتی که جنبه قضایی دارد، معذور هستند. با این حال، آیت‌الله بیات زنجانی مرقوم فرمودند که «در جرائم حدی و تعزیری باید دادگاه به صورت حضوری برگزار گردد.» آیت‌الله مکارم شیرازی نیز اعلام فرمودند «کفایت نمی‌کند.» با عنایت به اینکه، استدلالی در این خصوص عنوان نشده، احتمال داده می‌شود لزوم احتیاط و رعایت قید «عندالحاکم»، مانعی برای جواز این موضوع شده است.

بنابراین، برای آنکه وارد جزئیات موضوع شویم، باید با مستمسک قرار دادن قید «عندالحاکم»، قائل به تفکیک بین اقرار قضایی و غیرقضایی شویم. مسئله‌ای که هم در فقه امامیه و هم در فقه اهل سنت بدان توجه شده است. در میان فقهای اهل سنت، ابوحنیفه شرط می‌کند که اقرار باید در مجلس قضا انجام شود. منتهای مراتب، اگر اقرار در غیرمجلس قضا انجام شود، شهادت بر اقرار پذیرفته نمی‌شود. توضیح آنکه، در این فرض ممکن است مقرر، اقرار یا انکار کند. در صورت اقرار، شهادت امری لغو و تحصیل حاصل است و قاضی بر مبنای اقرار حکم صادر می‌کند. در صورت انکار، رجوع از اقرار خاصه در حدود حق‌اللهی صحیح است. در مقابل، مالکی، شافعی و حنبلی اقرار در مجلس قضا را شرط نمی‌دانند اما در شهادت بر اقرار در فرض اقرار در مجلس غیرقضا اختلاف دارند. بدین نحو که مالکی شهادت بر اقرار را قبول می‌کند و اگر مقرر انکار کند چنین انکاری

معتبر است. حال آنکه شافعی ضمن قبول شهادت بر اقرار، انکار مقرر را قبول نمی‌کند، زیرا چنین انکاری تکذیب شهود و قاضی است اما اگر مقرر خودش را در اقراری که انجام داده تکذیب کند، این تکذیب معتبر است. در همین موضوع، حنبلی شهادت بر اقرار را با چهار شاهد پذیرفته و انکار و تصدیق کمتر از چهار بار را موجب حد ندانسته، در صورتی که مالکی و شافعی شهادت دو شاهد را کافی دانسته است (عوده، بی تا، ۴۳۷).

در فقه امامیه، در پاسخ به این موضع که در حق الله الزاماً باید متهم در دادگاه اقرار کند و چنانچه اقرار نزد غیرقاضی انجام شود (ولو آنکه وقوع اقرار به اثبات برسد) فاقد اعتبار است، برخی بدین صورت استدلال کرده‌اند که «اولاً در اینجا به مفهوم لقب استدلال شده که معتبر نیست. ثانیاً ادله اعتبار اقرار از جمله بنای عقلاً اقرار را به طور مطلق حجت می‌دانند. تعبیر عندالامام در این گونه روایات به این جهت نیست که اقرار نزد قاضی خصوصیتی دارد بلکه از این رو است که در زمان صدور روایت غالباً اقرار نزد امام و قاضی واقع شده است.» (محقق داماد، ۱۳۸۱: ۱۳۸)

اما، در نهایت در فراز پایانی استدلال مذکور عنوان شده «با توجه به اصل برائت مادام که دلیل معتبر بر اثبات اتهام متهم اقامه نگردد، حکم به مجرمیت وی موجه نیست، و هر گونه احتمال منطقی برای شرایط شرعی اعتبار اقرار می‌تواند فاقد آن را از اعتبار ساقط سازد و بی‌گمان احتمال آنکه حضور حاکم و استماع مستقیم وی در حجیت و اعتبار اقرار دخالت داشته باشد امری منطقی و عقلایی است و لذا در فرض فقدان این امر اصل بر برائت متهم است.» (همان). به نظر می‌رسد اشکال اخیرالذکر وارد نباشد، چه اینکه، اقرار، دلیل محسوب شده و دلیل از باب حکومت بر اصل مقدم است.

اما، اشکال به شکل دیگری قابل طرح است؛ اینکه، اقرار غیرقضایی محل حدوث شبهه است. شبهه نیز نه از باب تمسک به اصل برائت که به استناد قاعده درأ مطرح می‌شود. لذا، اقرار غیرقضایی (در اینجا اقرار محقق در دادرسی برخط) را به واسطه قاعده درأ باید کنار گذاشت. اولاً، فرض ایراد اخیرالذکر آن است که اقرار در جلسه دادرسی برخط، اقرار غیرقضایی محسوب شده، حال آنکه دلیلی بر پذیرش این فرض موجود نیست. ثانیاً، حتی اگر قائل باشیم که اقرار مذکور، اقرار غیرقضایی محسوب می‌شود، چندان که بیان شد قید

«عند الامام» در روایات امامیه، خصوصیت ندارد و الزاماً نیاز نیست که اقرار نزد قاضی انجام شود تا دارای اعتبار باشد (اکرمی، ۱۴۰۱، ۹۵ و ۹۶)؛ بنابراین، چنین اقراری (ولو غیرقضایی) حسب فقه امامیه و اکثریت فقهای اهل سنت با عنایت به اینکه مقتضای اقرار آن است که شخص عاقل و بالغ، به ضرر خود اعتراف نمی‌کند؛ آن هم در موضعی که چنین خبری می‌تواند موجب تحمیل کیفر بر او شود، هم‌چنان دارای اعتبار است. از این رو، حتی اگر قائل باشیم که در اقرار غیرقضایی وقوع آن باید برای قاضی به اثبات برسد، در جلسه دادرسی برخط چنین امکانی برای قاضی فراهم است.

۲-۲- موقعیت حقوقی

حقوق دانان از زوایای مختلف اقرار در دادرسی برخط را بررسی کرده‌اند. منتهای مراتب، برای آنکه بتوان دیدگاه‌های مطرح‌شده را ارزیابی نمود، می‌توان آنها را در دو دسته‌ی کلی استدلال‌های فرامتنی (یعنی ورای نص قانون) و استدلال‌های متنی تقسیم‌بندی کرد.

۲-۲-۱- استدلال‌های فرامتنی

در این بخش، عمده‌ی مخالفت‌ها و یا تردیدها در صحت اقرار برخط، مبتنی بر روانشناسی اقرار و مشکلات سخت‌افزاری (مانند استفاده از رایانه‌های ضعیف، عدم وجود اتاق‌ها و ساختمان‌های مجهز و ...) یا نرم‌افزاری (اینترنت کم سرعت، احتمال هک و ...) است. به همین جهت، گفته شده «اگر محاکمه از طریق ویدئو کنفرانس یا وسایل الکترونیکی باشد؛ قاضی پرونده چگونه متوجه شود که اقرار متهم تحت فشار نبوده است؟ از طرفی، قاضی باید قبل از اقرار مطمئن شود که متهم از ماهیت اتهام و مجازات مربوطه آگاه است. در حالی که رسیدن قاضی به این اطمینان، در ویدئو کنفرانس مشکل خواهد بود. از طرفی ... قانع شدن قاضی در اینکه متهم به درستی از موضوع اتهام (قبل از اقرار) آگاه گشته، امری ضروری است لذا با وجود ویدئو کنفرانس این امور با مشکل مواجه خواهند شد.» (اسمعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۷)

به نظر می‌رسد ایراد فوق، علی‌الاصول در نظام دادرسی دلایل معنوی بیش از همه قابل

ترتیب اثر باشد. چه اینکه، اقناع وجدانی^۱ در نظام دادرسی دلایل معنوی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به نحوی که قاضی در ارزیابی دلایل (از جمله اقرار) مبسوط‌الید بوده و قدرت اثباتی دلیل منوط به سنجش و ارزیابی است (همت و حیدریور، ۱۳۹۶: ۱۳۱)؛ بنابراین، در طول فرآیند کیفری آنچه قاضی را به حقیقت می‌رساند، همانا اقناع وجدانی است. به عبارتی، اقناع وجدانی، خروجی عملی، علمی و منطقی‌ای است که به وسیله ماهیت پرونده کیفری در آگاهی قاضی برانگیخته می‌شود و ذهن او جهت استناد به قواعد حقوقی (امور حکمی) را فعال می‌کند. حال آنکه، در سیستم دلایل قانونی، اقرار موضوعیت دارد و صرف مواجهه با اقرار می‌تواند مستند صدور حکم باشد. چندان که ماده ۱۷۱ قانون مجازات اسلامی ایران و یا مواد ۲۱۶ و ۱۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری اردن مصوب ۱۹۶۱ (با اصلاحات بعدی)^۲ دلالت بر موضوعیت داشتن اقرار دارد.

اما در رویه قضایی، گاه از مبنای قانونی مذکور عدول می‌شود. مثلاً رأی شماره ۱۵۱۵ دیوان عالی کشور اردن (۲۰۰۶) بیان می‌دارد که «قاضی در ارزیابی ادله ارائه‌شده در امور کیفری مختار است و ممکن است به آنچه وجدان او را قانع می‌کند اکتفا و سایر ادله را رد کند. در این خصوص دیوان عالی کشور حق نظارت بر قاضی را ندارد و نمی‌تواند به سنجش و ارزیابی ادله اقدام کند؛ مگر اینکه:

۱- مستنداتی که دادگاه بدوی برای شکل دادن اعتقاد خود بدان استناد کرده، واهی بوده و در جریان رسیدگی وجود نداشته باشد.

۲- علی‌رغم وجود مستندات، قاضی آنها را نادیده بگیرد.

۳- در صورتی که مستندات متناقض نباشد، اما استخراج واقعیت امر از مستندات مذکور غیرممکن باشد.» (Ehjelah & Bani Amer, 2023, p. 215).

دیوان عالی کشور ایران نیز در رأی شماره ۹۵۰۹۹۸۰۹۳۷۴۰۰۲۵۹ مورخ ۱۳۹۵/۰۶/۱۶ مقرر داشته «هر چند قضات محترم صادرکننده دادنامه فوق، در متن آن به

^۱ Conscientious conviction.

^۲ قانون اصول المحاکمات الجزائیة لسنة ۱۹۶۱. این قانون در وبسایت زیر قابل دسترس است:

d0d76f5c-8ad9-4a55-b065-d4748339db40.pdf (moj.gov.ir)

اقتناع وجدانی خویش استناد نموده‌اند، اگر منظور آنها استناد به علم است باید ماده قانونی مربوطه و مقدمات و مبانی علم را صراحتاً در دادنامه ذکر می‌نمودند. زیرا ادله دیگر اثبات جرم که در ماده ۱۶۰ قانون مجازات اسلامی ذکر شده در پرونده و دادنامه وجود ندارد و متهم منکر است.^۱

صدور چنین آرای حکایت از آن دارد که حتی در سیستم دلایل قانونی، نمی‌توان قاضی را در شمایل ماشین تایپ تجسم کرد و انتظار داشت که به صرف اقرار، چشم‌های خود را به روی امور موضوعی پرونده ببندد و انشای رأی کند. از این رو، صحت اقرار در سیستم دلایل معنوی به طور خاص و در سیستم دلایل قانونی به شکل عام و از نظر روانی، از سوی قاضی سنجش، ارزیابی و توجیه می‌شود. به همین سبب، اگر از عالم اعتبار فاصله بگیریم و پا در وادی واقعیت بگذاریم، ادله اثبات و خاصه اقرار، نمود عینی و بیرونی دارد؛ اقرار خاصه به صورت شفاهی با ادای کلمات و حرکات بدن متهم همراه است. تسلط قاضی بر بدن و زبان بدن متهم امکان سنجش و ارزیابی اظهارات متهم را فراهم می‌کند. متهم می‌تواند از زبان بدن به نفع خود استفاده کند، آن هم در شرایطی که قاضی به صورت ناگزیری به ارزیابی زبان بدن متهم می‌پردازد.

در دادرسی برخط، ارتباط چشمی بین قاضی و متهم قطع می‌شود و متهم در پشت صفحه‌ی نمایش تصویری از خود ارائه می‌دهد که ناقص بوده و فقط بالاتنه او پیدا است؛ به‌علاوه، وضوح تصویر و دید قاضی به خاطر نور ضعیف، زاویه دوربین یا سخت‌افزار مورد استفاده را نیز نباید از نظر دور داشت. هم‌چنین، رعایت لحن صدا، به عنوان بخشی از زبان بدن، بسیار مهم است (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۳۰-۱۳۲). تن صدای بالا یا نوسان و ارتعاش صدا نشان‌دهنده خشم، تنش و اضطراب است، در حالی که تن صدای پایین نشانه غم، اندوه و ترس است (پیز، ۱۳۹۷: ۵۵). با در نظر داشتن این موضوع، تشخیص لحن صدای مقرر برای قاضی بسیار دشوار است، در حالی که دوری و نزدیکی میکروفن به متهم ممکن است در بلند و پایین بودن صدای متهم نقش داشته باشد. مضاف بر این، در جایی که

^۱ رأی مذکور در سامانه ملی آرای قضایی به نشانی زیر قابل دسترسی است:

نحوه انشاء رأی بر مبنای اقتناع وجدانی و علم قاضی (jri.ac.ir)

قاضی صدای عادی متهم را در تماس چهره به چهره شنیده باشد، ممکن است صدای طبیعی در هنگام انتقال از طریق فناوری‌های نوین، متفاوت باشد و تشخیص صدای طبیعی متهم را برای قاضی دشوارتر کند. در رسیدگی‌های حضوری، قاضی حرکات و لحن متهم را مشاهده می‌کند و تشخیص آن آسان‌تر است. حال آنکه، ظاهر متهم هنگام اقرار از طریق نمایشگرهای الکترونیکی به طور قابل توجهی توانایی قاضی برای درک زبان بدن را محدود می‌کند. حال آنکه، مقام قضایی باید اشراف و درک کاملی از وضعیت جسمی و روانی متهم داشت باشد (عمرانی‌فر و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۰). این، بدان معناست که چنانچه قاضی به زبان بدن و لحن صدای متهم دسترسی داشته باشد، می‌تواند به طور قابل توجهی اطمینان بیشتری به صحت اقرار داشته باشد.

حال آنکه، اقرار از طریق سامانه‌های رایانه‌ای از یک طرف موجب از بین رفتن کنترل موثر قاضی بر متهم و از دیگر سو، موجب افزایش نظارت ضابطان بر متهم می‌شود. به عبارتی، اگر متهم در زمان دستگیری تحت تأثیر ضابطین قضایی اقرار کرده باشد، اصولاً در دادرسی برخط جرأت نمی‌کند آنچه که بر او تحمیل شده را افشا کند. از این رو، متهم همان اقرار سابق را به زبان می‌آورد. حال آنکه، اگر دادرسی به صورت حضوری برگزار می‌شد، قاضی ضمن کنترل موثر بر او می‌توانست شرایطی را فراهم کند که متهم با اراده آزاد صحبت کند. به همین جهت است که ماده ۸ آیین‌نامه استفاده از فناوری نوین در آیین دادرسی کیفری کشور اردن، شماره (۹۶) مصوب ۲۰۱۸ بیان می‌دارد: «هنگام استفاده از فناوری‌های نوین نزد دادستان و دادگاه:

الف. بررسی اثربخشی وسایل فناوری نوین به طوری که دادستان یا دادگاه بتواند تمام مکانی را که شخص مورد نظر در آن قرار دارد را ببیند و به وضوح صدای او را بشنود.
ب. بررسی هویت فرد مورد نظر.

ج. بررسی وجود ضمانت‌های قانونی برای صحت تحقیقات و محاکمه، به ویژه فقدان چیزی که بر اراده متهم، شاهد یا قربانی اثر بگذارد.»

در همین راستا، ماده ۱۱ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹ ایران نیز بیان داشته «مقام قضایی باید قبل از شروع

جلسه از امکان ارتباط شرکت کنندگان و آزادی اراده و بیان شرکت کنندگان، اطمینان حاصل کند. در صورتی که ثابت شود اظهارات آنان، بر اثر اکراه یا تهدید بوده بی اعتبار محسوب و تحقیق الکترونیک مجدداً انجام می‌شود.» در راهنمای خدمات دادرسی الکترونیک عربستان سعودی ۱۴۴۱ ق. هم بیان شده «دستیاران قضایی باید طرفین دعوی را آماده کرده، هویت و اهلیت آنان را در پرونده بررسی کنند و همه این مشخصات را قبل از شروع جلسه رسیدگی سمعی و بصری [مجازی] ثبت کنند.» بنابراین، با حضور دستیاران مذکور در کنار متهم، خطر اجبار و سلب اراده آزاد محدود می‌شود و همین امر می‌تواند به اطمینان قاضی از اظهارات ابرازی کمک کند.

به علاوه، یکی از اهداف حضور متهم در دادگاه، ترساندن او هنگام حضور نزد مرجع قضایی است. به عبارتی، اختصاص محلی به عنوان جایگاه متهم یا آوردن متهم با خودروهای خاص زندان و انتظار برای شروع محاکمه در راهروهای دادگاه در راستای همین هدف است. چنین امری باعث می‌شود تا متهم قدرت دادگاه را احساس کند و گزینه ترس و تنش در او تحریک شود (E. Berger, 2008: 165). حال آنکه، سوال از اتهامات با استفاده از نمایشگرهای الکترونیک، می‌تواند به متهم اعتماد به نفس و احساس قدرت بدهد به نحوی که در ظاهر در حال اقرار اما در واقع مشغول بیان اظهارات خلاف واقع باشد. این امر، به ویژه زمانی اتفاق می‌افتد که متهم قصد دارد با اقرار خود، جرم دیگری را مخفی کند یا با دریافت مبلغی اتهام شخص ثالثی را به عهده بگیرد (Ehjelah & Bani Amer, 2023, p. 216). از دیگر سو، بازجویی از متهم از طریق صفحه‌های الکترونیکی به او این فرصت را می‌دهد تا حرف‌هایش را انتخاب کند و به ویژه این امکان را می‌دهد تا با ادعای نقص فنی، تأخیر در پاسخگویی را توجیه کند.

در همین راستا و به منظور مقابله با چنین ادعاهایی، مواد ۱۴۱ و بند ۲ ماده ۲۱۲ قانون آیین دادرسی کیفری اردن مصوب ۱۹۶۱ با اصلاحات و الحاقات بعدی^۱، اختیار کنترل و اداره جلسات رسیدگی را به قاضی سپرده است. منتهای مراتب، در خصوص دادرسی برخط، مقررات اردن صراحتی ندارد. بنابراین، کنترل و اداره محاکمات برخط مشمول

^۱ قانون أصول المحاکمات الجزائیة الأردنی لسنة ۱۹۶۱.

حکم مندرج در ماده ۱۴۱ آیین دادرسی کیفری می‌شود.^۱ بند ۸ ماده ۳ راهنمای دادرسی الکترونیک عربستان سعودی در خصوص روند حضور مقرر داشته: «حاضرین در جلسه رسیدگی سمعی-بصری باید نظم جلسه را رعایت کنند، میکروفن خود را بی صدا کنند، از قطع و اختلال جلسه پرهیز کنند و از ورود و خروج مکرر خودداری کنند. همه حضار باید دوربین را در تمام مدت جلسه رسیدگی فعال نگه دارند.» در بند ۱۰ ماده ۳ نیز بیان شده «هیچ یک از طرفین نمی‌تواند در جلسه رسیدگی صحبت کند، مگر با اجازه رئیس دادگاه و در صورت اجازه نیز باید با آرامش و شمرده صحبت کنند. طرفین باید از تند صحبت کردن خودداری کنند و از میکروفن دور نباشند.» مواد ۱۲ و ۱۶ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹ ایران نیز به اخلاص جلسه دادرسی اشاره کرده است؛ به نحوی که مقام قضایی می‌تواند دسترسی فرد مخل جلسه دادرسی را قطع کند. دلیل چنین مقابله‌ای از آنجا ناشی می‌شود که اقرار در جلسه‌ای پر سر و صدا، تأثیر منفی بسیاری بر قاضی و متهم می‌گذارد. به علاوه، صداها و وقفه‌هایی که در طول جلسه ایجاد شود، ممکن است باعث سردرگمی و لکنت متهم شود و همین امر نیز قاضی را به اشتباه بیندازد. چه اینکه، اطمینان به صحت اقرار، مستلزم نوعی آرامش است. حال آنکه در اثر صداها اضافه ممکن است حواس قاضی بین اقرار متهم و کنترل جلسه رسیدگی منحرف شود و او را به مسیر خلاف حقیقت هدایت کند.

در مجموع، آنچه در خصوص استدلال‌های فرامتنی بیان شده (از جمله عدم تسلط بر زبان بدن، لحن صدا، مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، احتمال شکنجه و ...)، ایرادات وارد و موثری است؛ اما سوال این است که آیا به صرف این چالش‌ها باید با رویکردی سلبی از

^۱ وفق ماده ۱۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری اردن: «۱- کنترل و اداره جلسه به عهده رئیس دادگاه است. ۲- در صورتی که یکی از حاضرین جلسه رسیدگی علامت تأیید یا عدم تأیید نشان دهد یا به هر نحوی سر و صدایی ایجاد کند یا کاری انجام دهد که نظم جلسه را متخل کند، رئیس دادگاه یا قاضی حکم به اخراج او می‌دهد. ۳- در صورت امتناع یا بازگشت پس از اخراج، رئیس دادگاه یا قاضی حکم به تا سه روز حبس می‌دهد. ۴- در صورتی که تخلف از سوی شخصی که در دادگاه انجام وظیفه می‌کند، رخ داده باشد رئیس اداره باید حکم به مجازات انضباطی بدهد.»

مزایای فناوری‌های نوین چشم‌پوشی کرد؟ حرکت به سمت الکترونیکی شدن فرایندهای دادرسی امر اجتناب‌ناپذیری است؛ بنابراین، برای فائق آمدن به این چالش‌ها، اولاً، باید از ظرفیت دادرسی برخط کیفری به شکل محدودی و نه در تمام جرایم و نه در تمام مراحل دادرسی بهره گرفت. ثانیاً، چندان که راهنمای الکترونیک عربستان نیز بیان داشته، با حضور نمایندگان مقام قضایی در محل استقرار متهم، می‌توان اطمینان از صحت اظهارات را افزایش داد. ثالثاً، حضور افراد متخصص و آشنا به روانشناسی در معیت مرجع قضایی می‌تواند کمک شایانی به روانشناسی اقرار کند. رابعاً، پیشرفت تکنولوژی و استفاده از تصاویر سه بعدی و دوربین‌های متحرک و نرم‌افزارهای نوین می‌تواند تسلط مقام قضایی به شرایط محیطی را افزایش دهد.

۲-۲-۲- استدلالات‌های متنی

چندان که در خصوص موقعیت فقهی اقرار نیز بیان شد، موضوعیت داشتن اقرار نزد شخص قاضی و در مکانی به نام دادگاه موجب تفکیک بین اقرار «قضایی» و «غیرقضایی» شده است. لذا، اقرار هم باید نزد قاضی و هم در دادگاه انجام شود تا مشمول عنوان اقرار قضایی گردد. در مقابل، در اقرار «عندالحاکم» صرف حضور نزد قاضی و بدون اینکه مکان اقرار موضوعیت داشته باشد، موجب تحقق اقرار قضایی می‌شود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۱۷). با این حال، تبصره ۲ ماده ۲۱۸ قانون مجازات اسلامی، اعتبار شرعی اقرار را مقید به «نزد قاضی بودن» و «در محکمه بودن» کرده است. امری که در تبصره ۲ ماده ۱۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری هم به بیانی دیگر تقریر یافته است. با این حال، برخی نیز با رد روایات دال بر اقرار عند الامام و ایضاً قائل بودن به عدم خصوصیت قید امام و رویکرد امتنانی دادسرا بیان داشته‌اند که اقرار نزد مقامات دادسرا و ضابطین نیز دارای توان اثباتی بوده و آن را به عنوان «دلیل» به رسمیت شناخته‌اند (ساداتی و دیگران، ۱۴۰۳، ۴۷۴). این موضع، با توجه به نص و اطلاق مواد اخیرالذکر چندان قابل دفاع نیست.

در نظام دادرسی کیفری ایران در کنار مقرره‌های اخیرالذکر باید ماده ۳۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری و مواد ۱۶۱ و ۱۷۱ قانون مجازات اسلامی را نیز لحاظ کرد. به عبارت دیگر، بدو از مواد قانون مجازات اسلامی، موضوعیت اقرار و از قانون آیین دادرسی کیفری،

طریقیّت اقرار قابل استنتاج است. چندان که برخی با در نظر داشتن ماده ۳۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری این گونه استنباط کرده‌اند که «موضوعیت اقرار در این ماده پذیرفته شده است و دلیل اقرار جنبه ارزش طریقیّت است» (مؤذن زادگان، ۱۴۰۱ الف: ۲۲). با این حال، باید در نظر داشت که قانون آیین دادرسی کیفری از یک سو حاوی مقررات شکلی بوده و در مقام بیان طریقیّت داشتن اقرار نبوده بلکه در صدد بیان این موضع است که چه زمانی اقرار امکان خاتمه محاکمه را به قاضی می‌دهد. از سوی دیگر، ماده ۳۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری فاقد مفهوم مخالف بوده و حتی با فرض داشتن مفهوم مخالف، منطوق مواد قانون مجازات اسلامی در خصوص موضوعیت داشتن اقرار بر مفهوم قانون آیین دادرسی کیفری مقدم است (اکرمی، ۱۳۹۹ ب: ۴۴). بالطبع چنین استدلالی منطبق با نظام فقهی است.

مشابه حکم مندرج در تبصره ۲ ماده ۲۱۸ قانون مجازات اسلامی ایران، در بند ۱ از ماده ۱۶۶ قانون فدرال شماره (۳۸) راجع به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۲۰۲۲ امارات ذیل باب دوم از کتاب سوم مربوط به محاکمه نزد دادگاه وجود دارد. با این مبنا، در نظام دلایل قانونی، مهم است که اقرار با تمامی شرایط مقرر در قانون محقق شود تا منشأ اثر و اعتبار گردد؛ حال آنکه، در نظام دلایل معنوی، منصرف از اینکه اقرار نزد قاضی یا خارج از دادگاه انجام شود، ارزیابی و ترتیب اثر دادن بدان منوط به اقناع وجدانی قاضی است. حال، چنانچه بیان شود که در نظام دلایل قانونی، اقرار باید به صورت حضوری استماع شود؛ در پاسخ باید بیان داشت که اولاً، در فقه این مسئله در حدودالله مطرح شده است. ثانیاً، حتی در حدودالله نیز اقرار عندالامام موضوعیت ندارد؛ پس، به طریق اولی این حکم شامل جرایم تعزیری نیز می‌شود. ثالثاً، به فرض موضوعیت داشتن، اقرار غیرقضایی هم دارای اعتبار است. با این وصف، تبصره ۲ ماده ۲۱۸ دارای مفهوم مخالف نیست.

اما، ایراد قانونی دیگری که به دادرسی برخط وارد است، عدول از ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری است. توضیح آنکه، وفق ماده اخیرالذکر، قانون‌گذار با تحقق سه شرط

«احراز هویت، اعتبار اظهارات فرد مورد نظر^۱ و ثبت مطمئن سوابق» صرفاً در سه مورد جواز به کارگیری سامانه‌های ویدئو کنفرانس را صادر کرده که مشتمل است بر: «تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت از شهود یا نظرات کارشناسی». با توجه به صراحت دو مورد اخیر (اخذ شهادت از شهود یا نظرات کارشناسی)، «تحقیق از اصحاب دعوی» محل ابهام و تردید بوده و با معیارهای قانون‌گذاری هم‌راستا نباشد (مرادی، ۱۴۰۲: ۱۷۵). به این معنا که برخی بیان کنند که تحقیق به شکل عام مدنظر قانون‌گذار بوده و تحقیق در اینجا افاده‌ی برگزاری جلسات دادرسی را هم دارد. چنین، تفسیری آشکارا برخلاف اراده قانون‌گذار است؛ چه اینکه، دادستان مقام تعقیب (ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری)، بازپرس مقام تحقیق (ماده ۸۹ قانون آیین دادرسی کیفری) و دادگاه مقام رسیدگی و صادرکننده رأی (بخش سوم از قانون آیین دادرسی کیفری) است. تحقیقات مقدماتی نیز به صراحت در ماده ۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری تعریف شده و قانون‌گذار با علم به اینکه، تحقیق صرفاً از سوی بازپرس انجام نمی‌شود، عبارت «دیگر مقامات قضایی» را نیز در ماده ۶۵۹ تصریح کرده است؛ چه اینکه، در مواد متعددی از قانون آیین دادرسی کیفری بین شأن تحقیق و شأن رسیدگی، تمایز وجود دارد، که از جمله می‌توان به مواد ۲۷۴، ۳۲۲، ۳۲۷، ۶۶۹ و ... اشاره کرد. بنابراین، نمی‌توان گفت که قانون‌گذار در کل مواد قانون بین تعقیب، تحقیق و رسیدگی تمایز قائل شده و به یکباره و استثنائاً در ماده ۶۵۹ از مبنای خود عدول کرده است. در مقابل، ممکن است برخی به بند ث ماده ۳۵۹ استناد و بیان کنند که قانون‌گذار در رسیدگی، تحقیق را هم شناسایی کرده و جلسه رسیدگی به نوعی همان تحقیق است. در این استدلال، عام و خاصی مستتر است. به این ترتیب که رسیدگی عام و تحقیق، خاص است؛ به عبارتی، رسیدگی، شامل تحقیق هم می‌شود. حال آنکه، اگر

^۱ ممکن است بیان شود عبارت «اعتبار اظهارات فرد مورد نظر» در ماده ۶۵۹ حکایت از آن دارد که قانون‌گذار در اقرار برخط تمایل به نظام دلایل معنوی دارد؛ اما با توجه به تبعیت نظام تقنین از فقه، منطوق قانون مجازات اسلامی (مواد ۱۶۱ و ۱۷۱) و بیان شرایط و تشریفات در قانون آیین دادرسی کیفری، نمی‌توان قائل به چنین دیدگاهی شد.

مقصود قانون‌گذار از تحقیق، معنای اعم بود، اتفاقاً در ماده ۶۵۹ باید از لفظ «رسیدگی» استفاده می‌کرد. لذا، این تفسیر هم قابل توجیه نیست.

باز ممکن است، برخی تبصره ۱ ماده ۶۵۵ را ملاک قرار دهند و بیان کنند در این ماده صراحتاً هم به تحقیق و هم به رسیدگی اشاره شده است. دقت داشته باشیم که این ماده ناظر به «شکل یا نحوه تبادل اطلاعات الکترونیکی» و نه جواز رسیدگی برخط است. چندان که دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک نیز در اجرای ماده ۶۵۹ و نه ماده ۶۵۵ به تصویب رسیده است. این موضوع که در عنوان و متن دستورالعمل به «تحقیق و رسیدگی» اشاره شده است نیز موثر در مقام نیست؛ جدا از اصل یکصد و هفتادم قانون اساسی، دستورالعمل نمی‌تواند مشتمل بر حکم یا احکامی و رای حدودی باشد که در قانون بدان تصریح شده است. بنابراین، با توجه به ممنوعیت تبصره ۱ ماده ۱۲ قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۹۰ با اصلاحات ۱۴۰۲، دستورالعمل مذکور، لااقل در خصوص رسیدگی کیفری، در حدودی که خارج از قانون وضع مقرر شده از طریق دادگاه‌های عمومی قابل ابطال است. هرچند، برخی نویسندگان بدون ورود به الفاظ و عبارات مندرج در متن ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری، علی‌الطلاق بیان داشته‌اند که «از مجموعه مقررات آیین دادرسی این استنباط وجود دارد که قانون‌گذار ترتیب رسیدگی را از طریق برخط (آنلاین) اجازه داده است.» (موزن‌زادگان، ۱۴۰۱: ۱۷۱) توضیح آنکه، طبق این نظر، رسیدگی شامل مرحله محاکمه نیز می‌شود.

با این حال، با جهات و دلایل معنونه فوق، دادگاه کیفری جواز رسیدگی برخط را ندارد؛ با این حال، با قدر متیقن ماده ۶۵۹ اگر دادگاه در مقام تحقیق برخط باشد، اقرار صورت گرفته موجب آثار اقرار قضایی بوده و الزاماً نباید در جلسه رسیدگی انجام شود. با این حال، در رویه قضایی کنونی، علاوه بر اینکه محاکم کیفری جلسات رسیدگی را به صورت برخط

^۱ «در کلیه مراحل تحقیق و رسیدگی حقوقی و کیفری و ارائه خدمات الکترونیک قضایی، نمی‌توان صرفاً به لحاظ شکل یا نحوه تبادل اطلاعات الکترونیکی از اعتبار بخشیدن به محتوا و آثار قانونی آن خودداری نمود.»

و در بستر اسکای روم برگزار می‌کنند، گاه نسخه کامل این جلسات بدون لحاظ ممنوعیت‌های قانونی از جمله ماده ۳۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۱۹ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹ که متضمن افشای اطلاعات هویتی شاکی، متهم و شرکت‌کنندگان در جلسه رسیدگی است، در فضای مجازی منتشر می‌شود؛ که طبعاً چنین امری مشمول ضمانت‌اجرای بزه افترا خواهد بود.

به علاوه، ممکن است ابهام و سوالی در اینجا مطرح شود بدین مضمون که آیا اقرار برخط را باید تحت عنوان «ادله اثبات الکترونیک» مورد بحث و بررسی قرار داد؟ یا نه، چنین اقراری همان اقرار سنتی است؟ چه اینکه، طبق بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، داده پیام یا Data Massage، «هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود». بر همین مبنا، «هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم ... که با وسایل الکترونیک، نوری یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود» دلیل الکترونیکی محسوب می‌شود (شهبازی نیا، ۱۳۸۸: ۱۹۴). با این وصف، ممکن است بیان شود که چون در جلسات رسیدگی برخط، اطلاعات از طریق فناوری‌های رایانه‌ای، تولید، پردازش و ارسال می‌شود، لذا در این بستر، از اساس با اقرار مواجه نیستیم، بلکه صرفاً دلیلی الکترونیکی تولید و ذخیره شده که در چهارچوب قوانین و مقررات از جمله «آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی مصوب ۱۳۹۳ رئیس قوه قضاییه» دارای اعتبار است. در مقابل، اگر قائل باشیم که برگزاری جلسه به صورت مجازی، فقط شکل و نه ماهیت جلسه رسیدگی را تغییر می‌دهد، در این صورت اقرار در جلسه رسیدگی برخط دارای تمام آثار و احکام اقرار حضوری نزد دادگاه است. به نظر می‌رسد، نظر اخیر صحیح است؛ چرا که اولاً ادله الکترونیکی ناظر به مواردی است که قبل از جلسه رسیدگی جمع‌آوری و در پرونده ثبت و ضبط شده است. این تلقی، از بند د ماده ۱ آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی مصوب ۱۳۹۳ در تعریف جمع‌آوری ادله الکترونیکی و ایضاً فصل دوم آن، قابل استنباط است. ثانیاً، کلیه تشریفات

ناظر بر جلسات حضوری در جلسات رسیدگی برخط نیز باید رعایت شود و همین امر حکایت از آن دارد که اقرار نیز دارای همان آثار جلسات رسیدگی حضوری است. چندان که، طبق ماده ۲۱ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹، صورت جلسه که حاوی خلاصه اظهارات اشخاص حاضر در جلسه است، حسب مورد از طریق پد امضاء یا پیامک رمز یک‌بار مصرف از سوی طرفین پرونده تأیید می‌شود.

نتیجه‌گیری

استفاده از فناوری‌های نوین جهت برگزاری جلسات برخط امری اجتناب‌ناپذیر است؛ چندان که بسیاری از کشورها از جمله اردن، امارات، عربستان و ایران بعد از شیوع ویروس کرونا با شتاب بیشتری به سمت الکترونیکی شدن فرایندهای دادرسی حرکت کردند. وجه اشتراک کشورهای مورد مطالعه آن است که هر چهار کشور (ایران، امارات، اردن و عربستان) دادرسی الکترونیکی و فرایندهای ناظر بر آن پذیرفته‌اند. اما، از حیث مقررات ناظر بر چنین پذیرشی، دارای نقاط افتراقی هم هستند. بدین شرح که اردن و امارات با رویکرد حداکثری و بدون محدودیت در مراحل تعقیب، تحقیق و دادرسی، جواز استفاده از فناوری‌های نوین را صادر کرده‌اند. حال آنکه، در نظام دادرسی ایران هرچند متن ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری از حیث رسیدگی فاقد اطلاق است؛ اما در رویه عملی، دادگاه‌ها فرایند محاکمه را نیز به صورت برخط برگزار می‌کنند. از جمله دیگر وجوه افتراق آنکه ایران، اردن و عربستان (کشور عربستان با مسامحه از حیث نظام قانون‌گذاری) نه در کد اصلی آیین دادرسی کیفری که با تصویب دستورالعمل و راهنما تلاش کرده‌اند نحوه‌ی برگزاری جلسات دادرسی برخط را تشریح کنند. امارات نیز هرچند تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۲۰۲۲، با مصوبه وزیر دادگستری، شیوه‌ی اجرای دادرسی الکترونیک را پیش می‌برد؛ اما از سال ۲۰۲۲ و با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری، مقررات دادرسی الکترونیک را در کد اصلی پیش‌بینی کرده است. به نظر می‌رسد کشورها به دلیل پیشرفت سریع فناوری‌های نوین و کندی قانون‌گذاری از طریق قوه مقننه و اینکه احکام و اصول در قوانین اصلی مقرر شده، به سمت تصویب آیین‌نامه و دستورالعمل حرکت می‌کنند. در هر حال، حتی امارات هم که اخیراً در قانون فدرال خود مقررات دادرسی الکترونیک را تنقیح کرده، از حیث اصول و احکام حاکم بر دادرسی، مقررات مجزایی نسبت به دادرسی سنتی وضع نکرده است. بنابراین، کشورهای مورد مطالعه اختصاصاً در رابطه با احکامی مانند اقرار و اعتبار آن، نفیاً یا اثباتاً مقررهای ندارند و کماکان باید حسب مورد به قانون یا فقه مراجعه کرد. به همین جهت، اقرار برخط خاصه در نظام‌های دادرسی مبتنی

بر دلایل قانونی از حیث اثر بلاواسطه‌ی آن در محکومیت متهم، ممکن است با شبهات و تردیدهای فقهی و حقوقی همراه باشد؛ اما در پاسخ باید بیان داشت که: الف) از نظر فقهی، قید «عندالامام» یا «عندالحاکم» فاقد خصوصیت بوده و اقرار در جلسه دادرسی برخط، اقرار قضایی محسوب می‌شود. حتی اگر با تفسیر مضیق، حضور فیزیکی متهم و قاضی ضروری باشد، باز هم به لحاظ اینکه، با اقرار غیرقضایی مواجه هستیم و چنین اقراری نزد اکثریت فقهای اهل سنت و فقه امامیه دارای حجیت است، باید قائل به اعتبار اقرار برخط شد.

ب) از نظر حقوقی، با دو دسته استدلال فرامتنی و متنی مواجه هستیم. در استدلال فرامتنی، قائلین، بر عدم تسلط قاضی بر بدن و زبان بدن متهم، عدم اشراف بر محیط متهم، مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، روانشناسی اقرار و ... متمرکز شده‌اند. گرچه، ایرادات مذکور موثر و وارد است؛ اما چنین اشکالاتی باید حسب مورد با حضور نمایندگان مقام قضایی در کنار متهم، استفاده از روانشناس، حفظ امنیت شبکه، استفاده از تصاویر سه بعدی و ... رفع گردد.

در استدلال متنی، اولاً بر غیرقضایی بودن اقرار برخط تصریح شده که در فقه پاسخ آن داده شد. ثانیاً، به صرف شکل و ظاهر نمی‌توان وصف جوهری اقرار برخط را زائل و آن را داده پیام و دلیل الکترونیکی محسوب کرد. ثالثاً، در نظام دادرسی کیفری ایران از باب تفکیک بین شأن تعقیب، تحقیق و رسیدگی، ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری و دستورالعمل ناظر بر آن شامل رسیدگی کیفری نمی‌شود.

در مجموع، باید بیان داشت هر چند از نظر موقعیت فقهی و حقوقی اقرار در جلسه دادرسی برخط دارای تمام آثار و احکام اقرار حضوری است؛ اما به دلیل چالش‌های فرامتنی که بدان اشاره شد پیشنهاد می‌شود، اولاً، در شرایط کنونی، از حیث مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، استفاده از دادرسی برخط به تمام جرایم توسعه پیدا نکند و محدود به جرایم با درجه اهمیت کمتر، مانند جرایم تعزیری قابل گذشت شود. ثانیاً، با توجه به چالش‌های مطروح در استدلال‌های فرامتنی و هم‌سو با رویکرد توافقی شدن دادرسی کیفری، استفاده از این شیوه دادرسی منوط به رضایت طرفین پرونده گردد. ثالثاً،

ماده ۶۵۹ محدود به شأن تحقیقی مراجع قضایی و نه رسیدگی شود. رابعاً، با توسعه زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری طی سال‌های آتی به مرور می‌توان دامنه استفاده از دادرسی برخط را گسترده‌تر کرد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ۱- اسمعیلی، اکبر، پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۸). چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران. نشریه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۴(۸۷): ۲۹-۵۲. <http://jlvIEWS2.ujsas.ac.ir/article-1-1202-fa.html>
- ۲- اکرمی، روح‌الله (۱۳۹۹الف). قابلیت تجزیه اقرار مقید کیفری در فقه امامیه و حقوق ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق کشورهای مسلمان. مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۰(۲): ۴۵-۷۴. <https://doi.org/10.22059/jqcles.2020.296331.1519>
- ۳- اکرمی، روح‌الله (۱۳۹۹ب). اعتبار طریقی یا موضوعی اقرار کیفری در حقوق کشورهای اسلامی با تأکید بر حقوق ایران. نشریه حقوقی دادگستری، ۸۴(۱۱۲)، ۳۴-۶۲. <https://doi.org/10.22106/jlj.2020.132205.3591>
- ۴- اکرمی، روح‌الله (۱۴۰۱). قابلیت اثباتی شهادت بر اقرار در دعوی کیفری. مطالعات حقوقی، ۱۴(۱)، ۶۳-۱۰۲. <https://doi.org/10.22099/jls.2022.39094.4172>
- ۵- بهرامی خوشکار، محمد، عسگری، عباس (۱۴۰۰). بررسی فقهی دادرسی الکترونیک و آسیب‌شناسی آن. نشریه علمی مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۳(۲۵)، ۲۱-۵۰. <https://doi.org/10.22075/feqh.2021.24171.2980>
- ۶- پورباقر حسینی مقدم، شهربانو، ابراهیمیان، سید عسگری، سید حسین (۱۴۰۰). بررسی فقهی و حقوقی اقرار در فضای مجازی. فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۱۷(۶۴)، ۷۶-۵۵. https://journals.iau.ir/article_684731.html
- ۷- پیز، آلن (۱۳۹۷). زبان بدن؛ چگونه از طریق حرکات بدن پی به افکار دیگران ببریم؟ (مترجم: مهرناز صائمی). چاپ اول، تهران: انتشارات پر.
- ۸- حاجی‌ده‌آبادی، احمد (۱۳۹۲). عدم اعتبار اقرار غیرقضایی در امور کیفری. حقوق اسلامی، ۱۰(۳۹)، ۱۱۳-۱۴۰. https://hoquq.iict.ac.ir/article_18230.html
- ۹- خالقی، علی (۱۳۹۵). آیین دادرسی کیفری، جلد اول (چاپ سی و دوم). تهران: شهر دانش.
- ۱۰- زرکلام، ستار (۱۳۹۱). دادرسی‌های الکترونیکی؛ ضرورت‌ها، الزامات و چالش‌ها. آموزه‌های حقوق کیفری، ۹(۳)، ۱۵۰-۱۲۹. https://cld.razavi.ac.ir/article_822.html
- ۱۱- ساداتی، فروغی، جلیلی، سیدمهدی، فضل‌الله، امین (۱۴۰۳). اعتبارسنجی توان اثباتی اقرار مطرح در دادسرا. پژوهش‌های حقوقی، ۲۳(۵۹): ۴۷۸-۴۵۳.

<https://doi.org/10.48300/jlr.2023.365179.2183>

- ۱۲- شهبازی‌نیا، مرتضی، عبد‌الهی، محبوبه (۱۳۸۹). دلیل الکترونیک در نظام ادله اثبات دعوا. فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۴۰(۴): ۱۹۳-۲۰۵
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25885618.1389.40.4.11.8>
- ۱۳- شهبازی‌نیا، مرتضی (۱۳۸۸). احراز اصالت در اسناد الکترونیکی. مجله مدرس علوم انسانی - پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۴(۶۳): ۳۱-۵۵.
- ۱۴- عالی‌پور، حسن، یکرنگی، محمد (۱۳۹۵). نظام حقوقی و حقوق بشر در عربستان. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۰(۷۵)، ۵۷-۸۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17350727.1396.20.75.3.5.82-57>
- ۱۵- عمرانی‌فر، عدنان، شیدائیان، مهدی، عالی‌پور، حسن (۱۴۰۳). تأسیس مرحله «ایراد اتهام» در حقوق ایران با نگاهی به حقوق انگلستان (از ملزومات تا ارائه مدل مطلوب). فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، ۷(۲۴)، ۷۳-۳۹. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2035683.1415>
- ۱۶- محقق داماد، سیدمصطفی (۱۳۷۶). سرگذشت عدالت و قضاء در عربستان سعودی. فصلنامه علمی- ترویجی میقات حج، ۶(۲۱): ۵۰-۷۹. https://miqat.hajj.ir/article_37464.html
- ۱۷- محقق داماد، سیدمصطفی (۱۳۸۱). قواعد فقه (بخش قضایی) (چاپ دوم). تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- ۱۸- مرادی، امیر (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی کیفی بودن مقررات کیفری با نگاهی به حقوق ایران و دانش‌های اخلاق، ادبیات و زبان‌شناسی. فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، ۶(۲۱)، ۱۳۹-۱۸۶. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2001199.1273>
- ۱۹- مرعشی، محمدحسن (۱۳۶۴). قاعده اقرار العقلاء. فصلنامه حق (مطالعات حقوقی و قضایی)، ۱(۴): ۳۴-۵۰.
- ۲۰- موسوی، احمدرضا، مهاجری، مریم (۱۴۰۱). دادرسی الکترونیک به مثابه تهدیدی علیه عدالت قضایی. فصلنامه حقوق و فناوری اطلاعات، ۲(۲): ۱۱-۲۶. https://www.jitl.ir/article_252260.html
- ۲۱- همت، مسعود، حیدری‌پور، حمیدرضا (۱۳۹۶). جستاری بر رویکرد نظام کیفری ایران به اثبات معنوی (با تکیه بر مفهوم علم قاضی). فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۳۴، ۷۵-۴۵.
- ۲۲- مودن‌زادگان، حسنعلی (۱۴۰۱ الف). جایگاه ادله الکترونیکی در نظام‌های دلایل کیفری. در: ادله کیفری الکترونیکی، دیپاچه و نظارت علمی: حسنعلی مودن‌زادگان، تهران: انتشارات خرسندی، چاپ اول.

- ۲۳- مودن زادگان، حسنعلی (۱۴۰۱). بحران کرونا و دادرسی کیفری الکترونیکی. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول.
- ۲۴- مهرافشان، علیرضا (۱۳۹۰). دادرسی مجازی مفهومی نوین در عدالت قضایی. مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۳(۵): ۱۴۷-۱۱۹. <https://doi.org/10.22075/feqh.2017.1878>
- ۲۵- نیازپور، امیرحسن (۱۴۰۳). توافقی شدن آیین دادرسی کیفری. تهران: میزان، چاپ سوم.

(ب) عربی

- ۱- البهوتی، منصور بن یونس (۱۹۹۶). الروض المربع شرح زاد المستقنع، ریاض، دار المؤید.
- ۲- تبریزی، جواد (۱۳۸۷). تنقیح مبانی الاحکام، المجلد الثاني، الطبعة الثالثة، دار الصدیقه الشهیده (سلام الله علیها).
- ۳- الحازمی، حسین (۲۰۲۳). أحكام الاثبات بالوسائل الإلكترونية: دراسة مقارنة بين النظام السعودية والفقه الإسلامي. المجلة العلمية لنشر البحوث، العدد ۱۹.
- ۴- الرمانه، ابراهیم (۲۰۲۳). النظام القانوني الأردني لاستخدام وسائل التقنيه الحديثه فی إجراءات الجزائیه. مجله جامعه النجاح للأبحاث (العلوم الإنسانيه)، المجلد ۳۷ (۴).
- ۵- عبدالمجید مصبح، عمر (۲۰۲۳). ضمانات المحاكمه العادله على ضوء اعتماد تقنيه الاتصال عن بعد فی الأجراءات الجنائیه فی دوله الإمارات: دراسه مقارنه. مجله كليه القانون الكويتيه العالميه، السنه السادسه، العدد ۴.
- ۶- عبد المنعم الصیاد، اسلام (۲۰۲۳). الكترونيه التقاضى عبرالوسائل الكترونيه «دراسه مقارنه. الجمله القانونیه، المجلد ۱۷.
- ۷- عوده، عبدالقادر (بی تا)، التشريع الجنائى الإسلامى مقارناً بالقانون الوضعى، جلد ۲، دار الكاتب العربی.
- خبرگزاری میزان، کد خبر: ۴۷۵۳۲۶۷، آخرین بازدید: ۲۴ بهمن ۱۴۰۲، به نشانی: دادگاه آنلاین چیست؟ راهنمای شرکت در دادگاه برخط (mizanonline.ir)
- سامانه ملی آرای قضایی ایران، به نشانی: سامانه ملی آرای قضایی (jri.ac.ir)

ج) منابع انگلیسی

- 1- Abdel Moneim Al-Sayyad, I. (2023). Electronic litigation via electronic means : A comparative study. *Legal Sentence*, 17. (in Arabic)
- 2- Abdul Majeed Musbah, O. (2023). Fair trial guarantees in light of the adoption of remote communication technology in criminal procedures in the United Arab Emirates: A comparative study. *Kuwait International Law School Journal*, 4. (in Arabic)
- 3- Akrami, R. (2020a). Divisibility of criminal conditional confession in Imamia jurisprudence and Iranian law with a comparative view of the laws of Muslim countries. *Studies in Criminal Law and Criminology*, 50(2). <https://doi.org/10.22059/jqclcs.2020.296331.1519> (in Persian)
- 4- Akrami, R. (2020b). Instrumental or thematic validity of criminal confession in the legal system of Islamic countries with emphasis on Iranian legal system. *The Judiciary Law Journal*, 84(112). <https://doi.org/10.22106/jlj.2020.132205.3591> (in Persian)
- 5- Akrami, R. (2022). The evidentiary value of testimony on confession in criminal cases. *Journal of Legal Studies*, 14(1). 63-102. <https://doi.org/10.22099/jls.2022.39094.4172> (in Persian)
- 6- Alipour, H., & Yekranghi, M. (2017). The Saudi Arabia's legal system and human rights in the country. *Strategic Studies Quarterly*, 20(75), 57-82 <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17350727.1396.20.75.3.5> (in Persian)

- 7- Alkrisheh, M. (2020). Guarantee to the use of telecommunication technology in criminal proceedings in the United Arab Emirates legislation. *The Lawyer Quarterly*, 10.
- 8- Al-Ramamaneh, I. (2023). The Jordanian legal system for the use of modern technology in criminal procedures. *An-Najah University Journal for Research (Humanities)*, 37(4). (in Arabic)
- 9- Al-Shaibani, M. N. (2022). Remote litigation in the Kingdom of Saudi Arabia. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 17(2).
- 10- Al-Zoubi, M. (2020). The role of means of modern technology in the criminal procedures in Jordan with a special focus on electronic trial. *Jordan Law, Policy and Globalization*, 96.
- 11- Awda, A. Q. (n.d.). Islamic criminal legislation compared to positive law (Vol. 2). Dar Al-Kateb Al-Arabi. (in Arabic)
- 12- Bahrami Khoshkar, M., & Asgari, A. (2021). Jurisprudential study of electronic proceedings and its pathology. *Studies in Islamic Jurisprudence and Law*, 13(25). <https://doi.org/10.22075/feqh.2021.24171.2980> (in Persian)
- 13- Berger, B. L. (2008). A due measure of fear in criminal judgment. *Osgoode Hall Law School of York University*, 41.
- 14- C. Rigdon, J. (2016). *Dictionary of computer and internet terms* (1st ed.). Eastern Digital Resources.

- 15-Ehjelah, A., & Bani Amer, S. (2023). Impact of confessions taken remotely via modern technology on the conscientious conviction of the criminal judge. *Pakistan Journal of Criminology*, 15(3).
- 16-Hajidehabadi, A. (2013). Non-reliability of non-jural admission in penal cases. *Islamic Law Quarterly*, 10(39), 113-140. https://hoquq.iict.ac.ir/article_18230.html (in Persian)
- 17- Hemmat, M., & Heydarpour, H. R. (2018). An investigation on the approach of the criminal system of Iran to the proof of spirituality (relying on the concept of judge's science). *Journal of Law and Politics*, 34. (in Persian)
- 18-Khaleghi, A. (2016). *Criminal procedure* (Vol. 1, 32nd ed.). Share Danesh. (in Persian)
- 19- Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2012). *Management information system: Managing the digital firm* (12th ed.). New Jersey.
- 20-Marashi, M. H. (1985). The rule of the confession of the wise. *Haq Quarterly (Legal and Judicial Studies)*, 1(4). (in Persian)
- 21-Mehrafshan, A. (2012). Electronic proceeding : A new concept in judicial justice. *Journal of Studies in Islamic Jurisprudence and Jurisprudence*, 3(5), 119-147. <https://doi.org/10.22075/feqh.2017.1878> (in Persian)
- 22-Moazenzadegan, H. (2022a). Position of electronic evidence in criminal evidence systems. In *Electronic criminal evidence* (Preface and scientific supervision by H. Moazenzadegan). Khorsandi Publication. (in Persian)

- 23-Moazenzadegan, H. (2022b). The corona crisis and electronic criminal proceedings. Allameh Tabatabaei University Press. (in Persian)
- 24-Mohaqq Damad, S. (1997). History of justice and judiciary in Saudi Arabia. *Hajj Miqat Quarterly*, 6(21), 79-50. https://miqat.hajj.ir/article_37464.html (in Persian)
- 25-Mohaqq Damad, S. (2002). *Rules of jurisprudence (Judicial Section)* (2nd ed.). Islamic Sciences Publishing Center. (in Persian)
- 26-Moradi, A. (2024). A comparative study of the quality of criminal regulations, with a look at Iranian law and the knowledge of ethics, literature and linguistics. *Journal of Research and Development in Comparative Law*, 6(21), 139-186. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2001199.1273> (in Persian)
- 27-Mosbeh, A. (2018). Fair trial guarantees in light of the approval of telecommunication technique in criminal proceedings in the United Arab Emirates: A comparative study. *Kuwait International Law and Legal Journal*, 24(6).
- 28-Mousavi, R., & Mohajeri, M. (2012). Electronic proceedings as a threat to judicial justice. *Law and IT Quarterly*, 2(2), 11-26. https://www.jitl.ir/article_252260.html (in Persian)
- 29-Mustafa Mahmoud Saleh, W. I., Syah Mallow, & Abdul Shukor, Y. W. A., Muzaffar, & Syahirah. (2021). Legal regulation of the use of remote communication technology in criminal procedures from an Emirati law perspective. *Perdana: International Journal of Academic Research*, 10(1). (in Arabic)

- 30-Niazpour, A. H. (2025). *Agreementualization of criminal procedure* (3rd ed.). Mizan. (in Persian)
- 31-Omranifar, A., Sheydaecian, M., & Alipur, H. (2024). Establishment of the step of laying charges in Iranian law with a glance at English law (from requirements to providing an appropriate model). *Journal of Research and Development in Comparative Law*, 7(24), 39-73. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2035683.1415> (in Persian)
- 32-Pease, A. (2018). *Body language: How to read other's thoughts by their gestures* (Overcoming common problems) (Trans. M. Saemi). Par Publication. (in Persian)
- 33- Pourghahramani, B., & Esmaili, A. (2019). The challenges of e-proceeding in Iran. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views*, 2(87). (in Persian)
- 34- Purbagher, S., Hosseini Moghadam, S. A., & Ebrahimian, S. H. (2021). A jurisprudential and legal study of confession in cyberspace. *Studies in Islamic Jurisprudence and Law*, 17(64), 55-76. https://journals.iau.ir/article_684731.html (in Persian)
- 35-Rudnev, V., & Pechegin, D. (2019). The impact of the leading digital technologies on criminal proceedings: A case of video conferencing. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 441.
- 36-Sadati, S. M. M., Foroughi, F., & Jalali, A. (2024). Validation of the evidentiary power of the confessions presented in the prosecution. *Journal of Legal Research*, 23(59), 453-478. <https://doi.org/10.48300/jlr.2023.365179.2183> (in Persian)

- 37-Shahbazinia, M. (2009). Ascertainment of genuineness in electronic evidence. *Comparative Law Studies*, 3. (in Persian)
- 38-Shahbazinia, M., & Abdollahi, M. (2002). Ascertainment of genuineness in electronic evidence. *Quarterly Journal of Comparative Law Research*, 13(4), 193-205 <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25885618.1389.40.4.11.8> (in Persian)
- 39-Tabrizi, J. (2008). *Taqhīh Mabanī al-Ahkam* (Vol. 2, 3rd ed.). Dar al-Siddiqah al-Shahidah. (in Arabic)
- 40- Zarkalam, S. (2012). Electronic proceedings: Necessities, requirements and challenges. *Criminal Law Doctrines*, 9(3), 129-150. https://cld.razavi.ac.ir/article_822.html